

Byggföretagen och den prekära arbetsmarknaden.

En underlagsrapport till Byggnadsmarknadskommisionen

Av Christian Koch, Klara Öberg och Bogdan Bahnariu
November 2021

Förord

En bransch som använder prekär arbetskraft i allt större utsträckning – hur påverkas den?

Det var Bygghandelskommissionens fråga till en grupp forskare med anledning av att det i byggsektorn förekommer arbetskraft som befinner sig i en prekär situation.

Byggarbetsmarknaden är alltmer tudelad. Det är en del, huvudsakligen bestående av svensk arbetskraft med kollektivavtal, och en annan del med arbetskraft som i stor utsträckning utnyttjas av företag och där villkoren många gånger är långt ifrån nivån i kollektivavtalen.

Byggbranschens utveckling, organiseringen av byggnadsverksamheten och användningen av arbetskraft i olika företag skärskådas. Det gäller till exempel de ledningsformer som används.

I vilken utsträckning påverkas produktivitet och kvalitet i en bransch där den tudelade arbetskraften används?

Det är några av de frågor som forskargruppen försöker svara på i denna intressanta rapport som utgör ett viktigt underlag för Bygghandelskommissionens arbete.

Stockholm den 3 november

Lars-Olof Pettersson
Kanslichef
Bygghandelskommissionen

Innehållsförteckning

1. INLEDNING.....	7
2. PROBLEMSTÄLLNING	8
3. BAKGRUND	9
4 KONCEPTUELL RAM OCH MODELL	11
4.1 INTRODUKTION TILL RAM	11
4.2 INFORMELL EKONOMI	12
4.3 OREGLERAT ARBETE	14
4.4 PREKARITET	15
4.5 FAKTORER SOM FORMAR DET PREKARISERADE OCH DET OREGLERADE ARBETET	16
5. BRANSCHENS KARAKTÄRISTISKA DRAG	20
5.1 GENERELLA LOKALA, REGIONALA OCH GLOBALA FÖRÄNDRINGAR	20
5.2 DUALISERING OCH POLARISERING AV DEN SVENSKA ARBETSMARKNADEN	21
5.3 ASPEKTER PÅ MIGRATION I RELATION TILL INFORMELL EKONOMI	21
5.4 HUR FÖRETAG OCH ARBETSMARKNAD SAMSPELAR	24
5.5 SAMMANFATTNING	26
6. TEMA	27
6.1 PREKARISERAD OCH OREGLERAT ARBETE	27
6.1.1 Sociala och ekonomiska konsekvenser	31
6.2 TEMA EGENFÖRETAGARE	33
6.3 TEMA LEDNING, BYGGPROCESSER	34
6.4 TEMA TEKNOLOGISK UTVECKLING	37
6.5 TEMA ARBETSMILJÖ OCH ARBETSOLYCKSFALL	42
6.6 TEMA KVALITET	45
7. SAMMANSTÄLLANDE DISKUSSION	47
8. KONKLUSION	50
9. REKOMMENDATIONER	52
10. REFERENSER.....	54
11. METOD	62

Sammanfattning

Denna rapport är en del av Bygghandelskommissionens arbete. Kommissionens övergripande syfte att kartlägga och bedöma rådande förhållanden på den svenska byggmarknaden. Rapporten erbjuder en teoretisk förståelsemodell och begrepp för att beskriva former av oreglerat och utsatt arbete samt diskuterar följande frågeställningar:

-Vilka är orsakerna till den ökande segmenteringen av svensk bygg och anläggningsmarknad samt exploatering av prekär arbetskraft?

-Hur påverkas svenska byggföretags drift och utveckling av den ökande användning av varierade former av prekär arbetskraft, däribland arbetskraftsmigration och utländska egenföretagare?

Sverige är präglad av en arbetsmarknad med två sidor. I första hand en i majoritet välordnad marknad driven av storföretag, myndigheter och fackföreningarna. Men dessutom en annan sida format av aspekter som informell ekonomi, oreglerat arbete och prekaritet.

För att förstå hur svenska byggföretags drift och utveckling påverkas av den ökande användning av varierade former av prekär arbetskraft, informell ekonomi och oreglerat arbete använder rapporten ett centralt undersökningsfokus – företags och projekts arbetsmarknadsinriktade beslut. Vi har valt att undersöka på vilket sätt byggarbetsmarknaden samverkar med dessa beslut.

I linje med forskningen inom arbetsmarknadsrelationer antar vi att ledning och medarbetare i välordnade företag påverkas och låter sig påverkas av möjligheterna för produktiva lösningar till exempel i form av kostnadsänkning etc. som en informelliserad arbetsmarknad erbjuder. Men arbetsmarknaden och företagen påverkas samtidigt av en rad andra mekanismer och dynamiker i dessa år. Nya teknologier, digitaliseringen och nye lednings- och samverkansformer erbjuder i en viss mån alternativa lösningar åt prekaritet, informell ekonomi och oreglerat arbete.

Prekaritet och informell ekonomi är mer utbrett på den svenska byggarbetsmarknad än man ofta anta. Uppskattningsvis upplever ca 35 - 40% av arbetskraften att de befinner sig i en prekär arbetssituation. Prekaritet innebär dock att man kan känna sig otrygg och utsatt i sitt arbete även i situationer som är formellt reglerade. Det kan handla om att avtal är förhandlade på ett sätt som ger en sämre situation för arbetaren. Men det kan också handla om oreglerat arbete där det saknas avtal eller där arbetsgivaren bryter mot avtalet på olika sätt. Prekaritet omfattar alltså större delar av byggarbetsmarknaden än vad till exempel indikatorer som täckning av kollektivavtal osv. visar.

Oreglerat arbete förekommer i byggbranschen, men omfattningen är svår att uppskatta. Det kan beskrivas som anställningar som är atypiska till form och/eller praktik men som inte måste vara olagliga till sin form dvs avtalsmässigt. Dessa oreglerade anställningar färgas också i regel av att de är prekära eller utsatta anställningar. Inom ramen för en reguljär

anställning, kan där också förekomma oreglerade inslag av arbete. Det samma gäller former av atypiska anställningar, vart där också kan förekomma oreglerade inslag av arbete. Ledningen av de operationella byggprocesserna är i regel placerad på byggplatsen. Platsens flöden och dess arbete är en horisontell dimension i ledningen, medan den vertikala dimensionen i ledningen knutar ihop det enskilda projektet med avdelningar, divisioner, staber och toppledning. I byggföretagen finns det en relativ autonomi som ger byggprojektets ledning utrymme att ta beslut som är arbetsmarknadsinriktade och som rör sig om bland annat prekär arbetskraft.

Byggföretagens organisation i dagens Sverige innebär alltså att projektledningen i en vis mån kan involvera sig i lokala arrangemang utan att toppledningen direkt är informerad om detta. Det förväntas även att projektledningen gör så, men i syftet att säkra produktionen. De kontrollsystem som används är i huvudsak relaterade till uppföljning av kvalitet, projektets framskridande eller identitet/kompetens (ID06). Det finns i dagsläget ett växande intresse för frågor om social hållbarhet hos till exempel beställare av tjänster från byggföretagen. Flera av de stora byggföretagen arbetar också för att integrera frågor om bredare perspektiv på arbetsmiljö och rättvisefrågor. Men det behövs mer forskning och utveckling av metoder och verktyg för att hantera sådana frågor (Öberg forthcoming).

Efterfrågan på egenföretagare i byggbranschen ökar. Det kan förklaras med behov för både flexibilitet och specialiserad arbetskraft. När företag och projekt anpassar sig enligt dessa behov på en konkurrensutsatt marknad där priser pressas så skapas det möjlighet för systematisk exploatering. En bieffekt av denna dynamik är att egenföretagare lätt hamnar i prekära arbetsförhållanden.

Som redan nämnt ovan har den operationella ledaren i projekten ett visst beslutsutrymme. Men den nuvarande starka trenden lutar åt att använda ledarskap som ett verktyg emot allt som går snett i byggbranschen står i motsättning till byggföretagens organisationsstrukturer. För även om det finns mycket styrning ovanifrån samt många regler och standarder som måste följas, har byggprojektets ledning ändå möjlighet att fatta lokala beslut i relation till projektets progression och behov, och det är där som frågan om bland annat prekär arbetskraft uppstår. De högt placerade ledarnas ledarskap räcker knappast till byggprojekten som kan vara sju – åtta hierarkiska nivåer längre ned. Ett mer aktivt styre/governance och förändrade organisationsstrukturer skulle möjligen kunna ha en positiv effekt för att motverka beslut som i praktiken strider mot företagspolicys om bland annat att arbeta för god och inkluderande arbetsmiljö.

De många nya ledningsformer och koncept som till exempel som Virtual Design och Construction (VDC), Integrated Project Delivery (IPD) etc. har mindre betydelse för dessa ledningsförhållande, men kan ändå ha en bra effekt på projektens utveckling. Det finns risker för frysning av den vertikala organisationen med digitaliseringen, men en medveten insats och utveckling av svenskbaserade system kan åtgärda detta.

Under senare år har sets tendens till att hållbarhet utifrån aspekter om miljö eller kvalitet som har stått i fokus medan social hållbarhet har prioriterats lägre

När det gäller teknologisk utveckling har det redovisats att det finns dynamiker kända från andra branscher som innebär att företagens investeringar i teknologisk utveckling kan påverkas av förekomsten av prekär, lågavlönad arbetskraft. I nuläget är branschens investeringar i digitalisering ganska omfattande, men drivs av storföretag, varemot påverkningen av prekär arbetskraft mer sannolikt inverkar på småföretagens investeringar. När det gäller anläggningsmaskiner ses ingen tendens heller. Svensk anläggning har inköpt rekordmycket när det gäller maskiner i 2018 och 2019.

I korthet är vår observation därför att det informella arbetsmarknad inte har påverkat investeringstakten inom digitalisering och att konkurrensen mellan jättarna i den nationella och internationella byggbranschen är en starkare kraft än prekarisering.

Arbetsmiljön i byggbranschen är ohälsosam för alla grupper av medarbetare och särskilt för de som jobbar prekärt i byggbranschen. Forskning har visat att migranter som arbetade inom byggsektorn, är i större grad utsatta för en högre dödlighet och ökade hälso- och säkerhetsolyckor på arbetsplatsen, inklusive både sjukdom (t.ex. kroppsskador) och psykiska sjukdomar. Kvalitetsfrågan är också en utmaning för svensk byggbransch oavhängig tillgången av utländsk arbetskraft. Men betydelsen av koordination och tyst kunskap innebär sannolikt att kvaliteten utmanas ytterligare, inte på grund av att utländska arbetare har sämre kompetenser, men p.g.a. koordinationsutmaningar samt en ohälsosam och utsatt arbetssituation vilket påverkar arbetet i sin helhet. Om dessa utmaningar överbryggas och åtgärdas kan ett mer välfungerande multinationellt lag av byggnadsarbetare och platsledning klara av utmaningen gemensamt på lika villkor.

Rapporten avslutas med några rekommendationer om hur den nuvarande situation kan påverkas.

1. Inledning

Ur ett internationellt perspektiv så har Sverige historiskt haft mycket goda arbetsförhållande i byggbranschen. Tillsvidareanställning för byggnadsarbetare och låg nivå av arbetsolycksfall är två exempel på det. I likhet med andra branscher marknadsfördes den svenska modellen som unik (Sandberg 2019), när det gäller medbestämmande, närhet av ledningsbeslut, tillgång till god arbetsmiljö samt hög utbildningsnivå.

Men alla dessa goda arbetsförhållanden inom den svenska byggbranschen är utmanade av flera förändringsprocesser. Dessa står bland annat i relation till en undergrävning av den svenska modellen som kommer både inifrån och utifrån. Det kan allmänt beskrivas som en globaliseringstendens och en uppluckring som håller på att förändra möjligheterna för det var en svensk modell för ett modernt välfärdssamhälle. Ett annat sätt att förstå detta handlar om informalisering ovanifrån och underifrån (Slavnic 2011). Det måste hittas nya vägar för utvecklingen och kanske också nya värden. I den processen är det viktigt att förstå att den svenska modellen gällande arbete aldrig har varit statisk utan i permanent utveckling (Sandberg 2019). Utmaningarna står i relation till aktörer på olika nivåer: på en politisk/samhällelig nivå samt projekt- och företagsnivå. Vi ser det att det handlar om faktorer som utgörs av en komplex kombination - när det gäller branschens utmaningar i relation till utsatt arbete och de samhälleliga och ekonomiska dynamiker som påverkar branschen.

Men i denna rapport så fokuserar vi särskilt på hur svenska byggföretags drift och utveckling påverkas av den ökande användning av varierade former av prekär arbetskraft, däribland arbetskraftsmigration och utländska egenföretagare. På detta sätt lyfter vi samtidigt kombinationen av mikro- och makroutmaningar i arbetsmarknadens utveckling.

Rapporten är tänkt att utgöra ett bidrag till den debatt som finns kring den osunda konkurrensen inom byggbranschen. Därmed framställs en teoretisk ram för att kunna reflektera och resonera kring komplexiteten hos de dynamiker och faktorer som å ena sidan påverkas av yttre, globala och lokala faktorer och å andra sidan branschen specifika särdrag. Med hjälp av att applicera kritiska samhällsvetenskapliga perspektiv med kunskap och forskning inom branschen hoppas vi bidra med en bredare förståelse och därmed också möjlighet att fundera på framtida lösningar.

Detta är stora och komplexa frågeställningar att behandla. I rapporten utvecklar vi en konceptuell ram, som innehåller många aspekter och följer en struktur vart många olika infallsvinklar behandlas. Det innebär att vi varken utvecklar en enkel analys av läget eller kommer med enkla svar på vad som måste göras. Vi vill rikta ett tack till Hans Jeppson för ständig vilja till intressanta diskussioner och ett imponerande tålamod med oss i processen.

Sen återstår bara att önska er intressant och inspirerande läsning.

*Christian Koch, Klara Öberg och Bogdan Bahnariu.
Göteborg i juni 2021*

2. Problemställning

Denna rapport är ett bidrag till Bygghandelskommissionens arbete.

Bygghandelskommissionen har som övergripande syfte att kartlägga och bedöma rådande förhållanden på den svenska byggmarknaden och föreslå åtgärder som främjar en långsiktig utveckling av en sund byggbransch, som skapar goda sociala villkor för arbetare och tjänstemän, att företagen betalar lagstadgade avgifter och skatter och som säkerställer likvärdiga konkurrensvillkor (Bygghandelskommissionens hemsida 2021).

Svensk byggbransch upplever en stigande närvaro av utländska företag men även inhyrning av migranter som arbetskraft. Rapporten innefattar även exempel på människor som har sökt sig till Sverige för att få skydd men som har nekats samt utsatta arbetare som har varit i Sverige en längre tid men som inte har fått tillträde till den reglerade arbetsmarknaden. Några utländska företag har kompetenser inom teknologier och bemästrar produktionsmetoder som kan gynna utvecklingen i svensk byggbransch. Men det finns företag och organisationer inom byggbranschen som sedan en längre tid tillbaka identifierats som problemfyllda i relation till exploaterande av utländsk arbetskraft och olika former av brottslighet, bland annat skattebrott, och brott mot arbetsmiljölagen.

Priskonkurrens om uppdrag i branschen och ramavtal innebär samtidigt en ständig press och orsak till att anlita arbetskraft och företag som erbjuder en kostnadsreduktion för det enskilda projektet. Vilket leder till att ”grå beslut” ständigt är nära.

Bygghandelsföretagen och projektledning tar inom dessa ramar arbetsmarknadsinriktade beslut som både medskapar arbetsmarknadsförhållande och påverkas av dem. Det rör sig om att efterfråga kompetenser, lön, arbetsmiljöfrågor m.m. Svensk byggbransch och de enskilda företagen i branschen har i viss utsträckning resurser att hantera dessa utmaningar, men det finns ett stort behov för en noggrannare uppskattning av utmaningarnas karaktär och omfattning för att kunna formulera framtida strategier.

Denna rapport fokuserar därför på att beskriva det utsatta arbetets former och teoretiska modeller för detta och vilka dess faktorer är. Vi reflekterar också i relation till detta hur byggbranschens specifika drag kan förstås i relation till exploaterandet av utsatt arbetskraft.

Rapporten diskuterar även följande frågeställningar:

- Vilka är orsakerna till den ökande segmenteringen av svensk bygg- och anläggningsmarknad samt exploatering av prekär arbetskraft?
- Hur påverkas svenska bygghandelsföretags drift och utveckling av den ökande användning av varierade former av prekär arbetskraft, däribland arbetskraftsmigration och utländska egenföretagare?

I relation till särskilt den andra frågan använder vi ett centralt undersökningsfokus – företags och projekts arbetsmarknadsinriktade beslut. Företagens och projektens beslut rör sig i första hand om att realisera nye eller renoverade byggnaden, men/och detta är kopplad ihop med beslut som direkt och indirekt spelar samman med konditionerna på arbetsmarknaden.

Rapportens huvudfrågor besvaras genom att genomföra ett litteraturstudie av existerande forskning och kunskap. Resultaten av studiet är organiserad i avsnitt om dynamiker och tema.

Rapporten utvecklar en konceptuell modell för dynamiker runt och inom företag i byggbranschen och på byggbranschens arbetsmarknad. Centralt i denna modell står företags och projekts beslut med arbetsmarknadsorientering. Antagningen är att dessa beslut tas inom en rad tematiska områden som behandlas i rapporten en efter en.

Teman i rapport är följande:

- Ledning och organisation, till exempel konsekvenser för projektbaseringen
- Teknologisk utveckling
- Kvalitet
- Arbetsmiljö
- Oreglerade arbetsförhållande
- Informell ekonomi
- Prekaritet
- Hur utnyttjande av arbetskraft står i relation till lagstiftning

Rapporten börjar med att erbjuda tre definitioner på grundbegrepp för att beskriva former för utsatt arbete men som också ger ett teoretiskt ramverk som pekar på hur detta är fenomen som är del av större strukturer, kopplade till olika samhälleliga förändringsprocesser, till lagar, regler och normer men också byggbranschens karaktäristik. Begreppen överlappar delvis varandra: Informell ekonomi, oreglerat arbete och prekaritet.

3. Bakgrund

Det svenska välfärdssamhället har sedan sin början handlat om att hitta en modell, en balans, mellan privata företagare/arbetsgivare och att stärka medborgarnas sociala rättigheter och möjligheter. Den svenska modellen har varit internationellt uppmärksammas för sin inkludering och strävan efter likvärdighet i arbete och boende hos befolkningen. Modellen bygger i stort på en stark arbetsmarknadsreglering som via avtal, lagstiftning och praxis å ena sidan har givit företagen ett stort beslutsutrymme och å andra sidan har givit ett socialt skydd för medborgarna som har haft tillgång till gratis utbildning och starkt subventionerad sjukvård. Modellen har gradvis försvagats, bland annat i form av en förändrad arbetslinje (Bengtsson & Berglund 2012) och förändringar i lagen om anställningsskydd. Men också i form av att olika grupper på den svenska arbetsmarknaden arbetar till olika villkor, en del av dessa handlar om temporära prekariserade former och en del om ännu mer utsatta arbetsvillkor inom oreglerat arbete. Den olika tillgången till skydd och goda arbetsvillkor får också sociala konsekvenser där det inte är någon självklarhet att ha tillgång till rimlig sjukersättning och arbetslöshetskassa. Vi befinner oss mitt i en pandemi, Covid-19, som på många sätt har skakat om arbetsmarknaden. I det sammanhanget är det viktigt att förstå hur byggföretagens utveckling i hög grad handlar om projekt. Investeringarna i bostadsbyggande och infrastruktur i Sverige är mycket höga. En utmaning under och efter Covid-19 kommer att handla om att skaffa tillräcklig med kompetent arbetskraft. Det finns ett stort behov av utländsk arbetskraft och företag. I ljuset av det blir den här rapporten extra viktig - hur skall

alla dessa utmaningar mötas med målet om att alla skall ha likvärdiga goda arbetsvillkor, lika lön för lika arbete och skyddas av svensk lagstiftning?

De senaste åren har allt fler röster höjts för att uppmärksamma problematiken med osund konkurrens och utnyttjande av utsatt arbetskraft inom byggbranschen (se Bransch 2014; Byggföretagen 2020; Arbetsmiljöverket 2017; Vänje & Ottosson 2020; Skatteverket 2019). Det är inte någon ny fråga. Sedan flera decennier har problemet med utsatta arbeten och osund konkurrens haft en framträdande roll inom byggbranschen. Dock har fokus vilka grupper som exploateras och terminologin skiftat. Konkurrensproblemet så som det formulerade under 1980-talet handlade mer om förekomsten av ett fåtal stora byggföretag och den vertikala osunda konkurrensen där priserna på bostadsbyggande och byggmaterial ökade och där det fanns en förekomst av kartellverksamhet. Det utsatta arbetet har under lång tid formulerats som "svartarbete" och det har framför allt funnits ett fokus på förlorade skatteintäkter. Just byggbranschen har också länge varit föremål för förslag på bland annat lagändringar gällande skatter och moms, till exempel omvänd skattskyldighet, som också har realiserats. Riksskatteverket genomförde en stor genomlysning inom ramarna för "Riksprojektet" (1996), där det konstaterades att användandet av arbetskraft som inte betalade skatt uppgick till miljardbelopp trots insatser från bland annat Skatteverket. Själva konkurrensproblemet finns kvar som en problematik men frågan handlar då snarare om att de oseriösa aktörerna har vuxit i antal och att påverkan är så stor att det är svårt för seriösa företag att konkurrera (Riksrevisionen 1996). I rapporten framkommer det att redan då var en av de identifierade orsakerna till det ökande svartarbetet just uthyrningen av arbetskraft.

Det har skett en del förändringar under dessa decennier, det transnationella företagandet har ökat med exempel som Skanska, Implen, CRTG och Strukton liksom den internationella handeln och utbytet av tjänster inom Europa och världen. En del av det svartarbete som försiggick tidigare handlade om personer som arbetade extra men som inte nödvändigtvis var utsatta, en förändring är att den exploaterade arbetskraften i allt högre grad nu är personer som har nödgats att arbeta till sämre och prekära arbetsvillkor. I Riksrevisionens rapport från 2020 om exploaterade arbetare urskiljer man tre olika grupper: arbetskraft från tredjelandsmedborgare, utstationerad arbetskraft och irreguljär arbetskraftsinvandring. Riksrevisionens terminologi skiljer sig något från hur man inom forskningsfältet beskriver denna kategorisering. Sveriges "irreguljära arbetskraftsinvandring" är en relativt liten del i jämförelse med irreguljär migration som är kopplat till flyktingskap (Sager et al. 2016) och till asylsystemet precis som i de andra nordiska länderna.

En jämförelse av Riksrevisionens rapportering om det utsatta arbetet 1996 respektive 2020 visar dels på att de grupper som exploateras har förändrats över tid och att utsattheten har blivit större. Riksrevisionen för också en diskussion i relation till en rad problematiker bland annat låg eller utebliven lön, dålig boendestandard, att inte regler om arbetstider/semester efterlevs och arbetsmiljö. Resultatet visar att även om lagstiftningen är stark så förmår den inte att skydda de utsatta arbetarna, framför allt inte de irreguljära migranterna. Det framstår som att kontrollen av arbetsmiljö är den som mest kontrolleras och där efterföljderna mot den utnyttjande arbetsgivaren blir störst (Riksrevisionen 2020). På många sätt så stöder dessa iakttagelser och rapporteringar det som vi inom forskningsfältet också noterar. Det vill säga

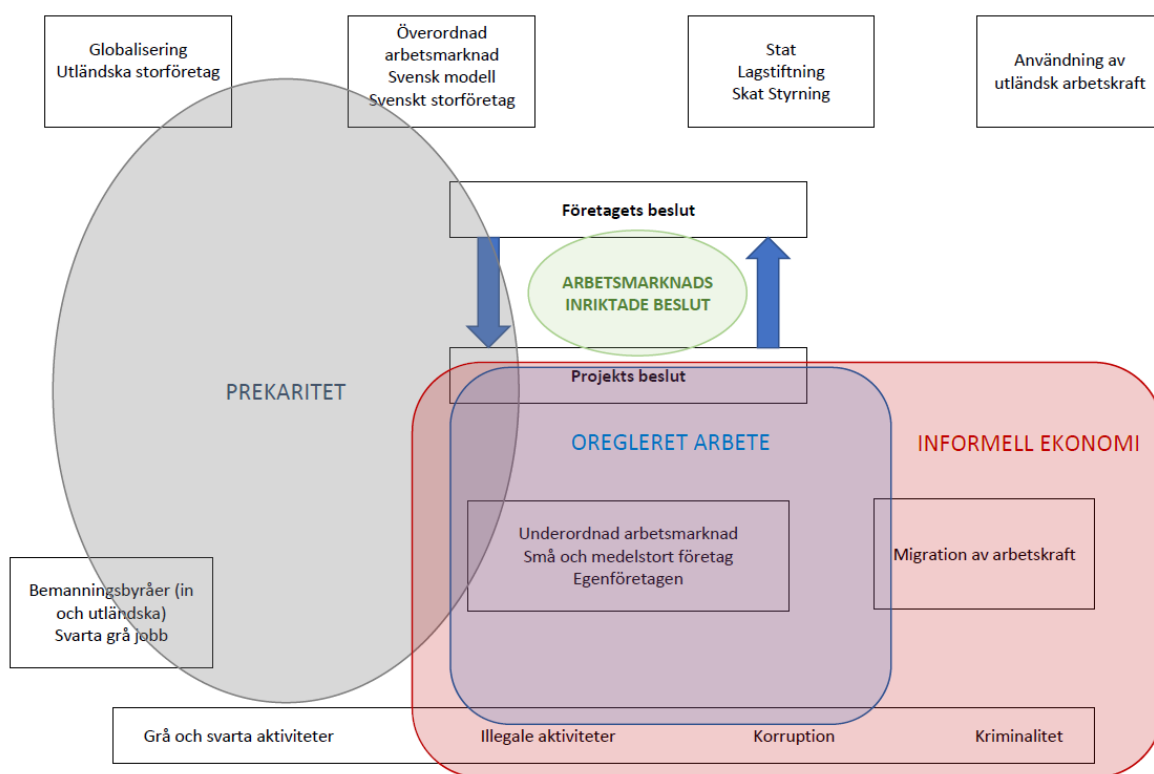
att en stor del av problematiken kring utnyttjande av arbetskraft inte alltid sker helt i strid med lagstiftningen utan snarare använder lagstiftning och regler för att anställa personer och sedan bryta mot regler eller normer. Det finns alltså en stark grund till att se på hur användandet av oreglerad och prekär arbetskraft systematiserat används inom byggbranschen och hur branschens karaktäristik och strukturer också bidrar till utnyttjandet av utsatt arbetskraft.

4 Konceptuell ram och modell

4.1 Introduktion till ram

Utveckling av arbetsvillkor i projekt, företag och arbetsmarknad förstås i denna rapport som ett komplext samspel av lokala, nationella och internationella dynamiker (den konceptuella ramen bygger vidare på Koch & Sederblad 2019). De är ett samspel av strukturella förhållanden och val och beslut som tagits inom ramen av byggföretag och byggprojekt (figur 1 illustrerar detta). De lokala beslut som fattas i projekt och i företag gällande organisering av arbete stärker eller försvagar möjligheter för prekärt arbete, oreglerat arbete och informell ekonomi. Dessa tre grundbegrepp och områden diskuteras i avsnitt 4.2, 4.3 och 4.4.

Fokus i rapporten ligger på de avgörande beslut som formar organiseringen av arbete i projekt och företag. Det finns ett visst utrymme för beslut, en relativ autonomi. Alla beslut är inte påverkade av externa förhållanden, det finns aktiva val som kan fattas i företag och projekt. I byggbranschen är särskilt den relativa autonomin för projektbeslut karakteristisk. Arbetsmarknadsorienteringen i företag och projekt är naturligtvis format inom ramen av företagets styre som den uttrycks i styrdokument, toppledningspraxis och beslut.

Figur 1: Rapportens konceptuella modell.

4.2 Informell ekonomi

Begreppet informell ekonomi kan förstås som ett brett samlingsbegrepp som innefattar bland annat arbete som inte följer lagstiftning vad gäller ersättning, arbetstider, avtal för uppsägning, undanhållande av arbetsgivaravgifter, skatteflykt och även olaglig handel osv. Informell ekonomi är ett användbart begrepp därför att det på ett brett vis fångar upp aktiviteter och transaktioner samt har potential att visa på komplexiteten när flera sammanlänkade informella aktiviteter sker. Det finns dock flera definitioner av informell ekonomi och den som vi använder oss av i denna rapport påminner om Castells & Portes (1989) definition, ett processuellt perspektiv på informell ekonomi, att arbetet, varan eller tjänsten inte regleras på det sätt som dessa annars regleras enligt lag i det omgivande samhället. Samt att arbetet, varan eller tjänsten inte i sig behöver vara illegal även om det/den är informellt såld eller producerad. Informell ekonomi kan uppstå i relation till all verksamhet och ändrar sin form i relation till kontext och principer/förutsättningar för den aktuella verksamheten, tjänsten eller varan. Också Sassen (1991) har beskrivit den informella ekonomin som symbiotisk, det vill säga att den formar sig efter sin kontext: lagstiftning, tillgång/behov till och av billig arbetskraft, arbetskraftens exploaterbarhet etc. Däremot utgår rapporten från en mer vidareutvecklad förståelse av begreppet när det gäller relationen till informell ekonomi som inte diskuterar informell och formell ekonomi som två uppdelade sfärer. Vi använder därför även Slavnic (2011) definition på informell ekonomi som en integrerad del av ekonomin i stort och inte som en separat "del" av ekonomin. Vår förståelse av begreppet informell ekonomi inbegriper alltså ett perspektiv på arbete, varor och tjänster

som är i huvudsak legala till sin natur och till sitt innehåll men som säljs/hyrs ut under former som inte följer lagstiftning. Kontexten är Sverige där majoriteten av företag är registrerade.

I Europa, under senare delen av 1990-talet är det framför allt två mönster som framträder. Dels förstås det som att den informella ekonomin i norra Europa är relativt utbredd och en vanlig förståelsemodell handlar om den höga graden av reglering och kontroll som utmärker de nordiska länderna samt att migranter åtnjuter en hög grad av statligt beskydd och rättigheter som påminner om medborgarnas. Den andra trenden är att en rad länder i södra Europa hade en ännu högre grad av informell ekonomi (jämför statistik från 1998: Danmarks nivåer låg på 14% i jämförelse med Grekland 29% och Italien 27,3%). All statistik som mäter nivåer på informell ekonomi bör dock förstås som en skattning snarare än med någon exakthet, det är av förklarliga skäl svårt att mäta den informella ekonomin. Skillnader i norra och södra Europa som pekas ut som avgörande för den informella ekonomin (Arango & Baldwin - Edwards 1999). En sådan skillnad mellan norra och södra Europa har varit en avsevärt mycket högre rörelse av migration till södra Europa än till norra Europa. Detta har bland annat resulterat i en cirkulär arbetskraftsmigration i södra Europa där många migranter antingen har kortvariga arbetstillstånd eller helt saknar tillstånd att vistas och arbeta i landet. Vid slutet av 1980-talet och tidigt 1990-tal sker också en ökad reglering av migration i flera europeiska länder vilket i sin tur leder till att fler människor lever utan uppehållstillstånd och därmed blir än mer utsatta som exploaterad arbetskraft inom den informella ekonomin. Den utvecklingen har under 2000-talet och framåt ökat i takt med striktare migrationslagstiftningar, ekonomisk kris, en ökad människohandel och allt fler människor som flyr under utsatta former (Williams & Nadin 2010; Williams & Martinez 2014). Slavnic (2010) påpekar hur informell ekonomi handlar om informalisering ovanifrån (stat och reglering) och informalisering underifrån (kriminalitet). Andra studier i en svensk kontext har bland annat behandlat etniskt företagande (Koshravi 2008) och branschers systematiska exploaterande (Gavanas 2010) samt olika mönster i relation till olika branscher och systematiskt exploaterande i relation till migrationsstatus (Öberg 2015). Det finns åtminstone två tydliga spår i relation till hur den informella ekonomin skall hanteras. Ett av dessa handlar om att stärka rättigheter för att underlätta för arbetare att inte behöva välja arbete inom den informella ekonomin. Det andra spåret diskuterar den potentiella kraften i informell ekonomi och möjligheten att omvandla den informella ekonomin till formell. Dels genom olika former av bestraffning parallellt med incitament för att göra det mer lönsamt att verka inom formell ekonomi. Men också genom att påverka normer och värderingar, till exempel vad gäller tilltro till staten. Colin Williams vars forskning delvis jämför informell ekonomi i Indien och Kina, förespråkar detta andra spår (Williams 2017). Det som framkommer här är att 1.) kontexten för den informella ekonomin spelar en avsevärd roll, till exempel förekomsten av korruption samt 2.) formen för den informella ekonomi och huruvida den uppträder inom registrerade och legala verksamheter eller som icke registrerade verksamheter och slutligen 3.) graden eller förekomsten av den informella ekonomin, i Brasilien startas till exempel 92,9% av alla nystartade företag upp som informella (Williams 2017) i Sverige har vi en annorlunda situation där en hög andel företag är registrerade och formen av den informella ekonomin kan delvis beskrivas som semi-informell (Visser & Guarnizo 2017)

4.3 Oreglerat arbete

Oreglerat arbete bryter på olika sätt mot de lagar och regler, även oskrivna regler, som finns för att trygga arbetstagaren. Oreglerat arbete uppträder i en rad olika former, och det finns en inbyggd problematik där arbetstagare ofta befinner sig i en underposition och därmed inte vågar anmäla eller har alltför mycket att förlora på att anmäla. Men det handlar även om situationer som skulle vara svåra att hantera ur ett juridiskt perspektiv och där det ur ett polisiärt perspektiv inte skulle utgöra grund för misstanke eller leda till utredning trots att situationen skulle kunna beskrivas som moraliskt bedräglig, exploaterande eller utnyttjande. En ”reglering” innebär alltså också inte bara lagstadgade regler och förordningar men även formerandet av oskrivna regler genom sociala processer och partiell konsensus. En ”oreglerad” situation omfattar även ignorerandet av sådana processer.

Det är också symptomatiskt att den största uppmärksamheten som denna typ av arbete har haft i ett välfärdsland som Sverige handlar om det som i populär mening kallas för ”svartarbete” - att jobba utan att betala skatt. I själva verket uppträder oreglerat arbete i många olika former och kan vara mer eller mindre tydligt, till exempel kan det uppträda som ”hjälp” på arbetstagarens fritid och äga rum utanför den ordinarie arbetsplatsen, till exempel i arbetsgivarens hem eller på andra platser. Oreglerat arbete är ett begrepp som beskriver två huvudkategorier av arbete (Bernhardt et. al 2008):

1. Den första kategorin utgörs av arbete som har ingåtts enligt lagar och regler men där arbetsgivaren på olika sätt bryter mot en eller flera lagar och regler.
2. Den andra kategorin utgörs av arbete som inte har ingåtts enligt lagar och regler och där arbetsgivaren helt formar arbetsvillkor och situation och frångår standardiserade former, oskrivna regler, sätt och normer att utföra arbetet på.

I dessa kategorier ingår två olika typer av arbetare, de som generellt beskrivs som arbetare eller anställda men också de egenföretagare som faller inom ramarna för s.k. ”falsa egenföretagare” ”bogus self-employment” (Woolfson et al. 2014) där arbetare inte anställs utan fakturerar arvode från egen firma men arbetar enligt samma principer som en anställd. Det är ett utbrett sätt för arbetsgivare att sänka kostnader. Det handlar därmed om ett slags dold anställning där arbetsgivaren kringgår, arbetslagar, kollektivavtal, arbetsgivaravgifter och försäkringar.

”Oreglerat arbete” utgör en betydande del av det större samlingsbegrepp som kallas för ”informell ekonomi”. ”Oreglerat arbete” används ofta i relation till informell ekonomi för att beskriva och särskilja aktiviteter inom informell ekonomi (se till exempel de Filippis et. al 2009) men också för att just beskriva arbetets villkor och situationer. Det innefattar alltså inte specifika anställningsformer som går under begreppet atypiskt arbete som till exempel ”zero employments” där arbetsgivare inte garanterar arbetstagaren ett visst antal timmars arbete utan förväntar sig att arbetstagaren är tillgänglig vid behov. Dessa atypiska anställningar är inte olagliga i sig men kan förstås som prekära, utsatta anställningar. Oreglerat arbete kan helt sakna det som skulle beskrivas som en anställning, det vill säga en överenskommelse, ett kontrakt som anger tidsomfattning av arbetet, arbetsuppgifter eller tjänstetitel samt ekonomisk ersättning. Det är däremot fullt möjligt att det inom ramen för en reguljär anställning eller former av atypiska anställningar, också förekommer oreglerade inslag av

arbete. En person som är anställd som till exempel arbetar övertid för pengar som inte beskattas. Inom byggbranschen handlar det i stort om arbete som ibland är reglerat i form av en formell anställning eller där ett sådant avtal saknas och där arbete/tjänster utförs mot lön/arvode som inte beskattas, arbete där arbetsgivaren inte betalar sociala avgifter, där allt arbete inte ersätts med lön, där lönen ibland utgår i form av annan ersättning, till exempel bostad/övernattningsmöjlighet eller där arbetstagaren krävs tillbaka på lön som ersättning för bostad/utrustning/transport etc. Men det kan också handla om ovisshet kring anställningsperiod, att lönen är en annan än den som ursprungligen avtalats, i den form som passar bäst för arbetsgivaren, att det finns dolda avgifter för arbetstagaren, att arbetstagaren inte vågar lämna sin otrygga anställning därför att hen då riskerar utvisning. Utöver detta kan också former av otillräcklig information, brist på formell utbildning, avsaknad eller undermålig säkerhetsutrustning etc. förstås som förekommande inom oreglerat arbete (Öberg 2015; Öberg 2016: Öberg forthcoming).

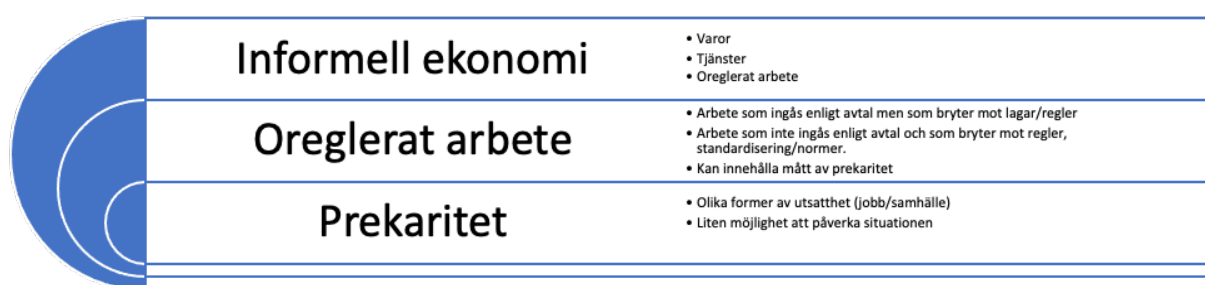
Som det framgår är oreglerat arbete inte klart avgränsbart, utan placerar sig ofta i ett grått fält mellan laglig och olaglig, vilket är en del av problematiken.

4.4 Prekaritet

Prekaritet innebär bland annat att individer saknar trygghet i arbete (Standing 2013). Prekaritet i relation till arbete, migration och exploatering har studerats internationellt och det blir tydligt hur olika faktorer sammanfaller: migrationslagar, arbetslagstiftning samt formerandet av en segmenterad, könad och rasifierad/nationaliserad exploaterande arbetsmarknad (Anderson 2016) utgör tillsammans faktorer som skapar en segregerad och ojämlik arbetsmarknad. Det är inte bara lagstiftning och reglering som skapar mönster inom den oreglerade arbetsmarknaden utan även branscher och dess specifika krav och förutsättningar som spelar in (Öberg 2015). Standing (2013) diskuterar den framväxande prekariteten som en särskild social klass. Där definieras det som är utmärkande för det människor som befinner sig i prekaritet saknar tillgång till. I huvudsak olika former av trygghet i relation till arbete:

Arbetsmarknadstrygghet i form av möjlig tillgång till full sysselsättning, *anställningstrygghet*, i synnerhet avtal och regler om uppsägning, lönesättning etc., *yrkestygghet* som syftar till möjlighet till utveckling och förnyelse av yrket i syfte av att bevara, *arbetsplatstrygghet* står särskilt i relation till frågor som reglerar säkerhet och hälsa, *kompetensutvecklingstrygghet*, utvecklandet och användandet av kunskap och kompetens, *inkomsttrygghet* knyter an till lönesättning men även möjlighet till socialförsäkring samt *representationstrygghet* vilket Standing (2013) beskriver som möjlighet att vara del av fackföreningar, rätt till strejk med mera. Det finns, som vi ser stora överlappningar mellan det som vi benämner som oreglerat arbete och det som kan beskrivas som prekaritet. En person som har en reglerad anställning kan trots detta uppleva prekaritet. Men detta till trots finns det anledning till att fortsatt använda dessa två olika begrepp då det oreglerade arbetet är färgat av prekaritet och därmed också kan beskrivas som prekär arbetssituation men också för att förekomsten av en ökad prekaritet i samhället och det oreglerade arbetet hänger samman.

Prekaritet finns och upplevs naturligtvis i relation till det oreglerade arbetet inom den informella ekonomin men en prekär arbetssituation behöver i sig inte innebära att en arbetsgivare bryter mot lagen. De atypiska anställningarna som uppstår på en alltmer polariserad och dualiserad arbetsmarknad (Berglund et. al 2020) har sämre villkor som till exempel en stor oförutsägbarhet och osäkerhet vad gäller tid och ekonomisk ersättning. De temporära formerna av arbete medför också svårigheter för arbetare att protestera, förhandla och att organisera sig.

Figur 2 Överlapp och interaktion mellan informell ekonomi, oreglerat arbete och prekaritet.

4.5 Faktorer som formar det prekariserade och det oreglerade arbetet

Det prekariserade arbetets former kan grovt delas in i två större kategorier där den första kategorin utgörs av anställningar till dåliga villkor, till exempel kontrakt som inte garanterar ett visst antal timmar medan den andra formen består av egenföretagande som i praktiken har drag av arbetsgivare/arbetstagar-relation men där arbetsgivaren vill skära ned kostnader genom att erbjuda arbete till egenföretagare (Woolfson et al. 2014). De övergripande orsakerna till systematiserad organisering av prekariserat arbete handlar om att öka vinstmarginaler, minimera riskfyllda åtaganden för arbetsgivaren, framför allt i branscher där behov av personal förändras över korta tidsperioder och minimera arbetsrelaterade kostnader.

Prekärt och oreglerat arbete handlar om att det oftast är en rad faktorer som sammanfaller och som skapar olika former av utsatthet och ojämlikhet hos arbetstagaren. Den viktigaste faktorn i relation till prekaritet är i synnerhet i vilken mån lagstiftningen skyddar individen. Den lagstiftningen kan förstås som främst centrerad till arbetsfrågor, till exempel anställningsformer men också migrationslagstiftning. Det kan även handla om tillgången på arbete och svårigheter med att hitta omfattande och långvariga anställningar efter arbetslöshet som i sin tur leder till att arbetstagaren uppfattar att hen behöver gå med på arbete till sämre villkor. Prekariserat och oreglerat arbete handlar i sig inte specifikt om migranter utan snarare om de lagar och regler som tillsammans med ekonomiska sociala faktorer formar dels variationen av rättigheter och arbetsvillkor men också tillgången till billig och exploaterad arbetskraft. Forskning (Mezzadra & Nielson 2013) visar att just gränsbegreppet har rört sig från det som traditionellt har menats med gräns det vill säga den territoriella gränsen till en

mängd olika slags gränser som inkluderar/exkluderar i olika mån vad gäller sociala och juridiska rättigheter och direkt påverkar arbetsvillkor.

Forskning visar också att migranter ur ett globalt perspektiv löper större risk att anställas till sämre villkor, framför allt osäkra och temporära arbeten (Mezzadra & Nielsen 2013). I en svensk kontext pekar forskningen på hur den invandrade befolkningen löper ökad risk för diskriminering inom arbetslivet. Löneläget och därmed också tillgången på kvalificerade, välbetalda arbeten skiljer sig i relation till födelseregion. 2018 var den disponibla medelårsinkomsten för personer födda utanför EU 218 400 SEK, för personer födda inom EU/EFTA var den 268.450 SEK och för personer födda i Sverige var den 309.400 SEK (DELMi 2021). Skillnaderna mellan inrikes födda och utrikes födda personers, men också de unga personernas tillträde till arbetsmarknaden är stora (Bevelander & Pendakur 2009; Dahlstedt 2018). Det tar längre tid för en nyanländ person att etablera sig på arbetsmarknaden, systemet med etableringsinsatser gjordes om 2010 och 2016 men trots det består en liknande problematik i systemet med inlåsnings effekter som bland annat bromsar upp inträde till arbetsmarknaden (Emilsson & Osanami Törngren 2018). Utöver systemiska hinder finns det också en problematik relaterad till strukturell diskriminering som inte bara hindrar personer från tillträde till arbetsmarknaden men också tillgång till arbete som står i relation till utbildningsnivå (Wolgast et al. 2018). Fattigdom och ekonomisk utsatthet behöver också förstås i ljuset av den nya informella ekonomin då människor befinner sig i sårbara och exploaterbara situationer. Att motverka informell ekonomi handlar därmed också om att verka för en större ekonomisk jämlikhet och trygghet i samhället.

Migration i relation till prekariserat och oreglerat arbete inom byggbranschen går att förstå enligt två huvuddrag:

- Det första huvuddraget handlar delvis om arbetskraftsinvandring från s.k. tredjeland, bland annat säsongsarbetare men också mer varaktiga anställningar. Här går det att urskilja en stark skiljelinje mellan arbete med krav på högre utbildning, till exempel specialister av olika slag. Samt lågbetalda jobb inom restaurang, jordbruk med mera. Men det handlar också om rörlighet av arbetskraft inom EU, här återfinns vi majoriteten av de som kommer till Sverige för att arbeta inom byggsektorn, den stora majoriteten av utstationerade byggarbetare kommer från Polen följt av Estland och Litauen (Byggvärlden 2020).
- Det andra huvuddraget handlar om personer som har invandrat till Sverige, söker asyl, har temporärt eller permanent uppehållstillstånd, medborgarskap eller fått avslag på sin ansökan om asyl och stannat i landet (irreguljära migranter). Den enda gemensamma faktorn här är olika grader av ekonomisk utsatthet samt brist på rättigheter och trygghet – detta gör människor exploaterbara inom den informella ekonomin i olika grad (Öberg 2015).

Dessa två huvuddrag med dess olika kategoriseringar står bland annat i relation till hur avtal om arbete ingås samt hur arbetstagare och arbetsgivare matchas/möts. Men i synnerhet formas prekaritet och det oreglerade arbetet dels efter arbetets natur/bransch men också relation till arbetstagares rättigheter eller avsaknad av rättigheter i relation till uppehållstillstånd, arbetstillstånd, behov, utsatthet med mera. Inom dessa två huvuddrag finns det i praktiken en stor variation vad gäller arbetsvillkor och rättigheter.

Den utstationerade arbetskraften, arbetskraft som är anställd i annat land och som arbetar tillfälligt utomlands, har också ökat över tid, byggbranschen är en av de branscher som använder utstationerad personal i hög grad. 2018 beslutades det inom EU att införa ett ändringsdirektiv för utstationerad arbetskraft i syfte att stärka den utstationerade arbetskraftens rättigheter. Det ändringsdirektivet innebär att utstationerade arbetare i högre grad skall behandlas till samma villkor som inhemsk arbetskraft i det land där de verkar. Som en konsekvens av detta införde Sverige lagändringar under 2020 (i lag 1999:678 samt förordning 2017:319) om utstationerad arbetskraft. Just byggbranschen berörs av dessa förändringar då två tredjedelar av all utstationering sker inom byggsektorn. Arbetskraftsmigrationen från s.k. tredje-land har ökat sedan 2008 då svensk lag öppnade upp för en ökad arbetskraftsinvandring. Men denna utgör en relativt liten del av den totala arbetskraftsinvandringen från s.k. tredje-land, fortfarande så dominerar antalet säsongsarbetare, till exempel bärplockare samt högkvalificerad arbetskraft. Det är framför allt arbetskraft från andra EU-länder som utgör stora delar av utländsk arbetskraft inom byggbranschen. En annan faktor som står i relation till användandet av underleverantörer inom byggbranschen berör egenföretagande i form av s.k. "bogus-employment" som är ett vanligt förekommande fenomen inom byggbranschen. Det vill säga där arbetsgivare ställer krav på att arbetstagaren har ett eget företag för att få uppdraget. Detta är förekommande bland egenföretagare i som är registrerade i Sverige såväl som utomlands.

Ytterligare en viktig faktor för det prekära och oreglerade arbetet som sker i Sverige är att Sverige särskiljer sig från många andra europeiska länder eftersom det inte finns någon lagstadgad minimilön. Istället regleras lönenivåer i enlighet med fackliga kollektivavtal. I relation till prekaritet är en viktig fråga i relation till lagstiftning och fackanslutning huruvida det finns något incitament för arbetstagaren att vara fackligt ansluten. I Sverige har antalet fackligt anslutna, framför allt bland arbetare, sjunkit över tid (I samband med Covid-19 har siffrorna ökat drastiskt men frågan är om detta kommer att hålla över tid.). Det är framför allt bland den unga och invandrade befolkningen som anslutningsgraden har minskat. Några av de områden som har berörs mest av fallande fackanslutning är handel och hotell & restaurang där det sistnämnda exemplet låg på en anslutningsgrad av 27% år 2019 jämfört med 52% år 2006. Detta är också branscher som historiskt legat lägre än till exempel industribranschen. Byggbranschen är en bransch som har haft en hög facklig anslutning, i jämförelse med industrin, men som har minskat över tid, 2006 var anslutningsgraden 81% och 2019 låg den på 64% (Arena Idé 2020).

Facklig anslutning kan förstås som en indikator på att incitamenten för anslutning inte gynnar arbetstagaren och dess villkor. Men andra faktorer kan också påverka, till exempel

högkonjunkturer där arbetstagaren lätt kan få nytt arbete eller otillräcklig kunskap om fördelar med facklig anslutning.

5. Branschens karaktäristiska drag

I detta kapitel går vi igenom några karaktäristiska drag för svensk byggbransch, inklusive några makroaspekter som företagsstorlek, lokala, regionala och globala förändringar, dualisering och polarisering. Samt några mikroaspekter om samspelet mellan företag och arbetsmarknad.

Svensk byggbransch delar flera drag med internationella byggbranscher, men har samtidigt sin egen karaktär. Den svenska byggmarknaden är relativt liten och placerad i ett geografiskt hörn av Europa. Lagstiftningen och kontroll av att lagstiftningen följas är förhållningsvis stark. Detta är alla faktorer som innebär att byggbranschen har prägel av en skyddad hemmamarknad. Storleken innebär också att social distans mellan topp och botten är begränsad.

Byggprojektering och -produktion utförs i Sverige som i andra länder i hög grad projektbaserad. Företagen satsar på ”core competence”, alltså att vara bemannade och kompetenta på kärnområden och dessutom hyra in företag på de andra nödvändiga områden. [se också 06.4 teknologisk utveckling]

Alla byggbranscher är präglade av många småföretag, men svensk byggbransch är formad av en relativ stark koncentration inom få stora byggföretag, ie. PEAB, NCC, Skanska och JM, som innehar ca på 33% av marknaden. Ett annat särskilt drag är arkitektföretagens relativt svaga position.

Byggföretagen är fortfarande i huvuddrag ägt av lokala svenskbaserade företag. Och samtidig har delbranscherna entreprenörer, ingenjörskonsulenter och arkitektföretagen internationella företag som väsentliga spelare. Ingenjörskonsulenter är möjligen den mest internationaliserade delen av byggbranschen med internationella ägare som WSP, Ramböll och COWI bland de största företag (Innovationsföretagen 2019).

Branschens forskning, innovation och utveckling är relativt svag jämfört med Sveriges industriella sektorer (SCB 2018). Branschen är därför relativt avhängig offentliga medel för innovation och även av den branschgemensamma samverkan inom Sveriges Byggindustriers utvecklingsfond, SBUF.

5.1 Generella lokala, regionala och globala förändringar

Sverige har genomgått flera centrala förändringar som påverkar hur den informella ekonomin formas och som därför också påverkar byggbranschen. Några av dessa centrala förändringar handlar dels om en allmän globalisering som påverkar strukturella mönster av hur ägandeskap, varor, produktion och arbetskraft rör sig över nationella gränser. Det vill säga, en viss del av den inhemska produktionen har flyttat till länder där det är billigare att producera (som till exempel prefabricerade betongelement) och ofta blir en del av ett exploaterande av lokalt lägre löner andra arbetsvillkor i andra nationella kontexter. Annan verksamhet går inte att flytta på grund av dess natur, däribland branscher som byggbranschen, servicesektorn, restaurangbranschen med flera. Andra påverkande faktorer är inträdet i EU 1995 som dels har ökat de svenska företagens expansion och samarbete/ägande över gränserna in i andra europeiska länder samt europeiska företags inträde på den svenska marknaden. Men också tillgängliggjort en rörlig billig arbetskraft som ofta anställs på andra villkor än den inhemska arbetskraften, delvis via agenturer. Utvidgningen av EU 2004 som

kom att öka befolkningen inom EU med en femtedel bestod av en majoritet av länder med en lägre inkomst per capita än länder inom unionen generellt. Utvidgningen öppnade upp tillgången till billig arbetskraft och via utstationering, kortvariga anställningar, inhyrning etc. ökade variationerna av anställningar och villkor på den svenska arbetsmarknaden. Inom den svenska byggbranschen har det dock sedan en ganska lång tid tillbaka diskuterats å ena sidan hur andra aktörer, har kommit in på den svenska marknaden och utfört arbete till sämre villkor än vad som har gällt på den svenska arbetsmarknaden.

5.2 Dualisering och polarisering av den svenska arbetsmarknaden

I stort går det också att se att den svenska arbetsmarknaden, inklusive byggbranschen, har genomgått en ökad dualisering och polarisering. Berglund et al. (2020) diskuterar hur den primära och den sekundära arbetsmarknaden har i allt högre grad kommit att glida isär. Det handlar bland annat om hur regler kring tillfälliga anställningar har avreglerats medan de som har tillsvidareanställningar har fortsatt att skyddas via lagstiftning. Detta är det som brukar benämnas som "EPL gap"¹ – det vill säga hur skillnaderna i form av anställningsskydd skapar kategoriseringar och ojämlikhet på arbetsmarknaden. Samtidigt så har polariseringen ökat, det vill säga skillnaden i anställningsvillkor har ökat mellan högkvalificerade yrken och lågkvalificerade yrken. Tillväxten av anställningar inom den sekundära arbetsmarknaden med tillfälliga anställningar och deltidsanställningar har framför allt koncentrerats till anställningar i form av "on call employments" det vill säga där arbetsgivaren endast betalar för arbetade timmar och där det inte finns någon garanti för ett visst antal timmar. Här skall vi notera att i relation till "bogus self-employment" så är det ofta detta som är utfallet i praktiken, arbetsgivaren betalar för behovet av arbetade timmar, när och var de behövs (Öberg forthcoming). Arbetskraften här är i synnerhet migranter, unga, kvinnor och lågutbildade. Grupper som riskerar utsatthet eftersom de redan missgynnas av att inte ha gjort ett inträde på arbetsmarknaden i form av en heltidsanställning och därför att de tillhör den arbetskraft inom den sekundära arbetsmarknaden med lägst löner (Berglund et al. 2020). Uppkomsten av denna segmentering med prekära anställningar som inte tillgodoser arbetarens behov, som exempelvis lön och därmed ofta innefattar krav på flera anställningar måste också förstås som en viktig faktor för att mängden prekära arbetare ökar och finns tillgängliga för temporära arbetstillfällen med dåliga villkor och sämre ersättning.

5.3 Aspekter på migration i relation till informell ekonomi

Relationen mellan migration och informell ekonomi är å ena sidan teoretiskt underutvecklad och till viss del inte tillräckligt beforskad å andra sidan så är det så att informell ekonomi ökar och därmed har också behovet av att förstå den kommit att bli allt viktigare. Viktiga bidrag har gjorts av Sassen (1991) som pekar på hur migrationen inte är orsaken till uppkomsten av informell ekonomi utan exploaterad av den. Mezzadra & Nielsens (2014) forskning om arbete ur ett globalt perspektiv visar tydligt på hur migrationslagstiftning och gränsskapande av olika slag formar exploaterandet av prekariserade migrantarbetare. Utnyttjandet och prispressandet är tydligt en kombination av avsaknad av rättigheter och

¹ EPL gap skrivs ut som Employment protection legislation gap. Det vill säga en ökande klyfta vad gäller anställningsskydd.

inkludering på specifika villkor, den mest prekära och utsatta situationen står här i relation till den papperslöse som lever under hotet av deportabilitet (Öberg 2015). Det är av vikt att se hur migrationen och dess villkor med utsatthet som följd har skiftat över tid.

Byggsektorn är sedan lång tid sammankopplad med prekärt arbete, undanhållande av skattemedel och brott mot miljö och säkerhet. Detta är bilden i Sverige och även andra europeiska länder som till exempel Storbritannien och Irland. I stora delar av Europa utgör just migrantarbetare en avsevärd del av arbetskraften inom byggsektorn och har gjort det en längre tid. Forskning har sedan en längre tid tillbaka visat hur byggbranschen i olika europeiska länder särskilt framstår som en bransch som exploaterar migranter som billig arbetskraft just på grund av branschens karaktärsdrag. Det vill säga byggbranschen är arbetsintensiv och i behov av arbetskraft, byggandet är i hög grad lokalt utfört vilket gör arbetskraften kommer till branschen snarare än tvärtom samt det är en fragmentiserad produktion med blandade storlekar på företag och underleverantörskedjor. Detta sistnämnda gör att arbetsuppgifter bryts ut ur produktionskedjor (Fellini et al. 2007). Detta skapar i sin tur större möjlighet att exploatera arbetskraft tillfälligt och till vitt skilda villkor. I en rapport från FRA, The European Agency for Fundamental rights (2019) är just byggsektorn (tillsammans med jordbruk och hemhjälpstjänster) en återkommande sektor i alla de åtta undersökta europeiska länderna där de utsatta och hälsofarliga arbetena bedöms vara särskilt dåliga. En anledning är att det finns arbetstillfällen som är lågbetalda och där det ställs mindre krav på språkkunskaper (Krings et al. 2011). I Sverige ser bilden något annorlunda ut då arbetskraftsmigration egentligen blev ett senare fenomen än i många sydeuropeiska länder där det fanns en rörelse av arbetskraft inom länder och mellan gränser (Sassen 1991). Migrationen till Sverige brukar delas in i tre olika tidsperioder och faser. De drastiska förändringar som har skett efter 2015 vad gäller migrationslagstiftning gör att vi kanske också bör tala om en fjärde fas. Den första fasen tar fart efter andra världskriget - då började svensk byggsektor på allvar att anställa invandrad arbetskraft. Många av dessa kom från andra nordiska länder samt södra Europa (Sassen 1991). Under 1950-talet etableras den nordiska arbetsmarknaden och en stor del av den invandrade arbetskraften kommer till Sverige via det avtalet (Frohnert & Byström 2017). Under 1950-talet slås det också fast att även utomnordiska medborgare som arbetar i Sverige skall åtnjuta samma sociala rättigheter som de svenska medborgarna. Vid denna tid kräver fackförbunden och driver igenom att alla arbetare och de utländska skall vara medlemmar i facket och arbeta på samma villkor som de svenska arbetarna (Johansson 2005). Under tidigt 1970-tal i samband med den ekonomiska recessionen stängde Sverige i princip helt gränserna för arbetskraftsinvandring. Den andra fasen av migration till Sverige sker mellan 1980-talet och 2000-talet. Under 1970-talet har det då också skett en större flyktinginvandring, det är framför allt flyktingar från Chile och mellanöstern som kommer till Sverige. Det svenska asylsystemet börjar att vidareutvecklas. Ett tydligt nytt mönster börjar att träda fram där fler grupper än tidigare parallellt invandrar till Sverige. Anledningen till det är att under 1990-talet ökar dels den inomeuropeiska invandringen som ett led av det svenska inträdet i EU. Men kriget på Balkan påverkade också att antalet flyktingar som kom till Sverige var högre än någonsin. Under 1990-talet i samband med den ekonomiska recessionen så sker det förändringar av hela den svenska arbetsmarknaden, arbetslösheten läggs på en högre permanent nivå än före den ekonomiska krisen. Många av de nyinvandrade flyktingarna blir under början 1990-talet och dess

ekonomiska kris arbetslösa och saknar som nyinvandrade arbetslöshetsersättning, konsekvenser av detta blev att många fastnade mellan att vara hänvisade till arbetsmarknadens temporära och tillfälliga behov eller den informella arbetsmarknaden (Schierup & Åslund 2011). Under 1990-talet så ökar fokus på integration men också arbete som vägen till integration. Det är också många av de nyinvandrade flyktingarna som inte har möjlighet att utöva sina yrken i Sverige då de inte har validerats, det finns flera sådana yrken inom byggbranschen, bland annat elektriker och svetsare, Arbetsförmedlingen har identifierat processen med validering som problematisk och ett område som behöver utvecklas och stöttas (Arbetsförmedlingen 2015). Detta kan tolkas som paradoxalt i relation till att byggbranschen just anställer många personer från länder i Europa där utbildningar och språkkunskaper i svenska/engelska inte matchar kraven som ställs på flyktingar inträde till vissa yrken på den svenska arbetsmarknaden. Under denna tid utvidgas EU ytterligare och detta öppnar upp för en ännu större rörlighet av arbetskraft inom Europa. Från att ha stängt gränserna för arbetskraftsinvandring från utomeuropeiska/utomnordiska länder blir nu Sverige ett av de mest liberala länderna i EU vad gäller arbetskraftsinvandring. Det är via en anställning som arbetstillståndet söks och därmed kopplas arbetarens möjlighet att vistas i Sverige till en specifik arbetsgivare. Under 2000-talet så ökar invandringen bland annat i samband med USAs inträde i Irak. Migrationspolitiken och grund för uppehållstillstånd hårdnar under samma period och antalet personer som fått avslag på sin asylsökande och som ändå väljer att stanna i Sverige ökar dramatiskt. Dessa personer, som lever som papperslösa och ”deportabla”, blir föremål för exploatering på den svenska arbetsmarknaden och inom den informella ekonomin (Holgersson 2011; Sager, 2014; Öberg, 2015; Sager et al. 2016). Arbetstillfällen finns i flera olika branscher, handel, städ, restaurang och inte minst byggbranschen där utnyttjade arbetare nischas mot tunga okvalificerade uppgifter men där det också förekommer hantering av maskiner utan utbildning och tillstånd. Den tredje fasen i svensk migrationshistoria inträffar 2010-2015. Under denna tid träder ett nytt etableringssystem in där den svenska staten koordinerar aktiviteterna, främst via Arbetsförmedlingen. Anledningen till detta är att det har funnits en regional och lokal ojämlikhet i landet i hur nyinvandrade flyktingar har fått stöd att komma in på den svenska arbetsmarknaden. Från 2010 skärps ytterligare fokus på inträde på arbetsmarknaden för flyktingar. Den fjärde fasen i svensk migrationshistoria kan sägas träda in under 2015, då tusentals migranter, främst från Syrien, flyr över medelhavet och upp genom Europa. Sverige tar emot många fler flyktingar än under någon tidigare period. Som ett led för att stoppa flyktinginvandringen inför Sverige gränskontroller och senare tillfälliga uppehållstillstånd. Det är på flera sätt ett av de största och mest restriktiva i svensk migrationspolitik sedan formerandet av asylsystemet och införandet av en inkluderande integrationspolitik. I samband med detta flätas arbetsmarknadspolitik och migrationspolitik samman på nya sätt (se Sager och Öberg 2016). De permanenta uppehållstillstånden villkoras i allt högre grad mot ett fast arbete. Detta har ökat konkurrensen på arbetsmarknaden och återigen blivit en faktor när människor exploateras på arbetsmarknaden och säljer sin arbetskraft gratis eller mot en orimligt låg ersättning mot löftet att få ett fast arbete (Öberg 2016).

5.4 Hur företag och arbetsmarknad samspelar

Samspelet mellan företag och arbetsmarknad kan ses både från ett uppifrån- och ett nedifrån-perspektiv. Ett uppifrån-perspektiv har använts i de föregående avsnitten om globalisering, polarisering, lagstiftning, och migration. I detta avsnitt tar vi avstamp i ett underifrån-perspektiv.

Arbetsmarknadsstudier pekar ofta på hur makrostrukturer och institutionella regleringar bestämmer förhållande också för det enskilda företaget, till exempel lagstiftning och kollektivavtal. Utifrån ett underifrån-perspektiv finns det emellertid också forskare som påpekar möjligheten för ett större beslutsfattande hos företagen lokalt inom projekt, företag till exempel i mellanstora städer. Pulignano et al (2020) som studerar de multinationella företagens relationer till en dual arbetsmarknad påpekar att: "...working conditions across different groups of workers are the result of local management and labour arrangements within institutional and organisational settings" (Pulignano et al 2020: 588).

Denna empiriska studie (Pulignano et al. 2020) ger kvalitativa exempel på hur lön, övertidsbetalning, trygghet och andra aspekter av arbetsförhållande påverkas för de som är anställd på tillsvidarekontrakt inom ett företag, när företaget också använder bemanningsföretag och anställer på visstid. Pulignano finner även att det är i delar av företagets produktionsprocesser som förekomsten är som störst. Det rör sig synnerhet om de repetitiva processerna inom produktionen. Å andra sidan finner Pulignano också att arbetsvillkor för liknande arbetsuppgifter i andra fall inte påverkas. Ett parallellt resultat hittas hos Haakestad och Friberg (2017) i deras studie av byggprojekt i Oslo. De ser hur prekär arbetskraft tillstödes i Oslo, innebär en press på den hantverksbaserade produktionen i relation till specialisering i mer enkla arbetsmoment och med mer koordinering och användning av prekär arbetskraft. Även om Haakestad och Friberg inte specificerar detta närmare är det sannolikt att pressen för en annan organisation drabbar någon delar av byggarbetet mer än andra. Montering av gipsväggar och städning är exempel på aktiviteter som prispressas och enklare fördelas till prekär arbetskraft.

Från toppen av arbetsmarknaden uppmärksammas att bygg- och anläggningsmarknaden är på en stabil hög nivå över 2018-2019-2020 (Byggföretagen 2020) Investeringar i bostäder samt lokaler faller lite medan anläggning stiger. Denna marknadssituation öppnar upp för fler internationella spelare, som exempelvis kan konkurrera på marknaden via offentliga anbud enligt LOU. Det finns en efterfrågan på arbetskraft både nationellt och inom lokala marknader. Lutteman och Koch (2019) fann i sin forskning att man inom byggsektorn i Stor-Göteborg årligen kommer att ha behov av totalt 17 - 26000 arbetstillfällen, varav 14-22000 byggnadsarbetare och 3-4000 är tjänstemän, fram till 2035.

Mckinsey (2020) återger även samma bild ur ett internationellt perspektiv: "...skilled-labor shortages have become a major issue in several markets", "about 41 percent of the current US construction workforce is expected to retire by 2031"(Mckinsey 2020).

Företagens behov av flexibilitet är alltså tydlig. Svalund (2013) noterar således med tanke på den skandinaviska arbetsmarknaden att om staten kombinerar en restriktiv reglering av tillsvidare kontrakt och anställningar med en mer öppen och lös reglering av tillfälliga kontrakt, kan detta uppfattas som en väg emot en numerisk flexibilitet baserad på prekära

arbetare. Dessa arbetare på tillfälliga kontrakt får större svårigheter att hävda sina rättigheter och ha en trygg arbetssituation.

Ett sätt att uppskatta dualiteten på den svenska arbetsmarknad är att följa medlemskap av arbetsgivarorganisationer och fackföreningar. Man kan hävda att sammanhangskraften i den svenska modellen beror på kopplingar lokalt-centralt i arbetsmarknadsorganisationer; fackliga organisationer (Kjellberg 2020b) och inom arbetsgivarorganisationerna. Medlemskap i sig utgör inte en ensidig förklaring på arbetstageres och arbetsgivares position, men är ändå uttryck för en anknytning åt en gemensam utveckling av arbetsmarknaden .

Hela Sverige	2012	2017
Företag som är medlemmar i en arbetsgivarorganisation Mätt på antal företag	45%	21%
Företag med kollektivavtal Mätt på antal anställda	84%	82%

Figur 3 ledamöter i arbetsgivarorganisationer (Kjellberg, 2015, 2020a)

Det framgår av Kjellberg (2002a) att det särskilt är de små företagen som lämnar arbetsgivarorganisationen. I byggbranschen användes småföretag ofta som underentreprenörer och siffrorna antyder att de stora huvudentreprenörerna behåller medlemskap och kollektivavtal medan underentreprenörer och småföretag är inne i en process där fler och fler lämnar under tidens gång. Kjellberg (2020b) uppskattar dock att organiseringsgraden av arbetsgivare i stort fasthåller samma nivå på lång sikt (1990-2018). Och på samma sätt värderas kollektivavtalens täckningsgrad som långsiktig stabil (1995-2018, Kjellberg 2020b).

Ändå ses fallande siffror när det gäller fackföreningarnas utveckling. Från 2006 till 2019 föll antal medlemmar från 81% till 62 % (ett fall på 19%). I den samma period som beskriven ovan när det gäller arbetsgivarorganisationen, 2012 – 2017, var utvecklingen i facket ett fall från 69 till 64%. Detta indikerar ett bristande uppbackning bakom den dominante svenska arbetsmarknadsmodell. Det kan noteras att antal fackmedlemmar bland utrikesfödda har ökat från en andel på cirka 8% till att utrikesfödda utgjorda 16 % av de organiserade i 2019 (2005 - 2019, Kjellberg (2020a).

Bakom dessa siffror finns även en möjlig större variation mellan Sveriges många lokala, bara delvist sammanhängande marknader inom byggbranschen. Det är tydligt att det i många svenska städer finns lokala aktörer som dominerar delar av både den offentliga och privata marknaden. Carlsson (2017) hittar i sitt samarbete med små hantverksbaserade byggföretag i periferin av Stor-Göteborg, företag som uteslutande värvar nya kunder genom nätverksreferenser, alltså till exempel från en granne till en annan. Hantverkarna uppsöker här jobb enligt vart man har köravstånd med skåpbil (Carlsson 2017). Skåpbil som kan köras med vanligt körkort är en stor del av mobiliteten bland Sveriges hantverkare. Också andra dynamiker innebär att många byggföretag och byggaktörer jobbar på små lokala marknader. På dessa många små, bara delvist sammanhängande ”marknader” kan lokala oskrivna normer och regler uppstå som påverkar de enskilda företag och även kluster av företag (Koch et al

2020; Koch 2020). Dynamiken när det gäller löne- och arbetsförhållanden differentieras på detta sätt ut. Och det innebär att offentliga myndigheter har svårt att följa och eventuell åtgärda vad som pågår. Och dessa lokala marknaden utför en mellannivå att ta i beaktning mellan mikro-nivå, de enskilda företagen och makro-nivå, den nationella arbetsmarknaden.

5.5 Sammanfattning

I detta kapitel har vi diskuterat olika faktorer som gör att människor hamnar i utsatta situationer är därmed lätt blir exploaterbara inom den informella ekonomin. Sådana faktorer går delvis utanför frågor om själva byggbranschen länkar in i större faktorer som migrationspolitik och lagar för arbetskraftsinvandring och villkor för detta. I stort handlar det om i vilken mån människor har rättigheter i samhället och huruvida arbetare är skyddade eller ej. Men vi behöver också ta alla former av uteslutning/försenat inträde till arbetsmarknaden i beaktning för att till fullo förstå dynamikerna inom informell ekonomi och utsatt arbete. I detta kapitel har vi även diskuterat några karakteristiska drag för svensk byggbransch som påverkar stimulansen av användandet av prekär arbetskraft. Det finns makro-aspekter som påverkar hur branschens och dess företag utvecklar sig. Vi har pekat på företagsstorlek, lokala, regionala och globala förändringar, dualisering och polarisering. Det är tydligt att EUs utvidgning 2004 har omstrukturerat den europeiska arbetsmarknaden och svensk byggbranschs placering inom denna. Generella trender i arbetsmarknad sätter ramen för byggbranschens arbetsmarknad också. Men samtidig finns även mikroaspekter i samspelet företag och arbetsmarknad som influerar projekt och företagens beslut om att utnyttja prekär arbetskraft.

Tendensen är att företag i byggbranschen i sin arbetskraftanvändning påverkas av möjligheten av att använda lågavlönad och prekär arbetskraft. Och kanske även informell och oreglerad. Det förändrar företagens sätt att producera, och det bidrar till den duala arbetsmarknaden, sakta men säkert. Det finns dessutom i den samtida högkonjunkturen ett behov för numerisk flexibilitet inom byggbranschen, och detta ökar behovet av utländska företag och arbetare.

6. Tema

I detta kapitel är väsentliga tema samlade när det gäller byggföretagens beslutsfattande i relation till arbetsmarknadsaspekter. Det gäller prekarisering av arbete, brott emot oskrivna regler, tillämpning av båda specialiserade egenföretagare och falska egenföretagare/det påtvingade egenföretagarskapet, utmaningar inom ledning av byggprocesser, teknologisk utveckling, arbetsmiljö och kvalitet. Varje tema sammanfattas slutligt kort.

6.1 Prekariserad och oreglerat arbete

Prekariserat arbete och oreglerat arbete är som tidigare konstaterat två begrepp som kan överlappa varandra men som inte alltid gör det. Det är alltså arbete som inom ramen för anställning eller som utförs utan att ha ingått avtal om anställning/uppdrag och bryter mot en eller flera lagar. Det oreglerade arbetets prekaritet, det vill säga utsatthet, står i relation till den enskilda arbetarens situation, till exempel tillgång till medborgarskap och uppehållstillstånd är faktorer som minskar arbetarens utsatthet. Andra faktorer är handlar om huruvida individen sedan tidigare har kommit in på arbetsmarknaden och tillgång till arbetslöshetskassa, fackligt medlemskap osv. Den ekonomiska betydelsen av arbetet spelar naturligtvis också in: om det oreglerade arbetet är en extra inkomst vid sidan om eller den huvudsakliga försörjningen.

Utöver detta finns det ett slags dold prekaritet i form av ett påtvingat egenföretagande där individer enbart får arbete genom som egenföretagare trots att deras utförda arbete egentligen borde omfattas av en anställning då det till sin natur vare sig är en tjänst eller vara utan kan beskrivas som den typ av arbete som utförs inom ramen för anställning generellt i branschen. Detta gäller både svenska och utländska egenföretagare. Om vi ser på den svenska situationen finns det en ökning av egenföretagare i Sverige som inte har intäkter nog i relation till kostnader (Wingborg 2016). Det vill säga de kan inte ta ut lön för sitt arbete och riskerar därmed att få en otrygg situation då de har sämre möjlighet att ta ut pension, sjukskrivning, föräldraledighet och semester med mera. Som en tumregel har individer som befinner sig i en allmänt utsatt situation också större risk att utnyttjas på arbetsmarknaden.

Prekariserat och oreglerat arbete inom byggbranschen skiljer sig åt mot många andra branscher på grund av främst två orsaker. Den första handlar om den höga graden av användande av underleverantörer samt storskaligheten och frekvensen i inhyrd arbetskraft från andra EU-länder. Detta innebär att byggbranschen är en av de branscher där det finns en stor variation i villkoren i anställdas anställningar, arbetsvillkor och arbetsförhållanden.

De exempel som beskrivs här är tänkta att illustrera olika former av prekaritet och oreglerat arbete. De bygger på intervjuer med byggarbetare, mellanchefer, poliser och tjänstemän. Samt arbetare och egenföretagare som har intervjuats om sina prekära och oreglerade arbeten. De som har intervjuats i relation till sina utsatta arbetssituationer har haft olika status vad gäller uppehållstillstånd. Vissa har varit svenska medborgare, andra asylsökande, personer med giltigt arbetstillstånd, tillfälligt eller permanent uppehållstillstånd.

Under hösten 2019 kommer polska och litauiska arbetare som är inhyrda hos en underleverantör till ett medelstort byggföretag som i sin tur gör arbete för ett av de större byggföretagen. Det byggföretaget har vunnit en upphandling om ett större uppdrag för infrastruktur. Arbetarna är upprörda, i deras avtal skall det ingå logi men de lokaler där de

erbjuds att sova när knappast upp till någon god standard. Efter ett tag erbjuds de nya bostäder i stugor och campingvagnar men kvaliteten på inkvarteringen är skiftande, det finns problem med att kunna sköta hygien och matlagning. Ett annat problem är uppvärmningen som inte fungerar i flera av boendena. Flera av boendena ligger också otillgängligt till i förhållande till bland annat matbutiker. Fler av arbetarna upplever att de befinner sig i en utsatt situation där de inte råder över sin situation, de är beroende av hämtning och lämning till arbetet och kan inte förflytta sig på egen hand efter arbetet. Trots det stannar arbetarna kvar.

Detta exempel visar att kvaliteten av arbetarnas logi inte är specificerad i kontraktet. Det är därför oreglerad. Entreprenören kan följa kontraktet utan att ge dem acceptabelt logi. Kontraktet pratar bara om ”logi”, inte om dess kvalitet. Detta drabbar arbetarna. Med tanke på rekommendationer för framtiden kan man tänka sig att det är enkelt att specificera standard och form för logi för att undvika sådana fall. Ändå kan de vara svårt för de anlitade arbetare att genomskåda att de måste ställa krav om kvaliteten av login.

Andra grupper som utnyttjas som billig och oreglerad arbetskraft i Sverige är personer som ofta lever i utsatta situationer på andra sätt. Det kan handla om att inte ha lyckats att ta sig in på den reglerade arbetsmarknaden, och på sätt försöka undkomma en situation som bidragstagare, eller till exempel komma ut ur en skuldsituation som utgör en särskild sårbarhet. Den sårbarheten blir tydlig när arbetsgivare vill tumma på regler, frånga säkerhetsföreskrifter, krav på formell utbildning, övertala om att arbeta obetald arbetstid osv. eller helt enkelt kräva att arbetstagaren blir egenföretagare.

I det svenska samhället är de grupper som saknar permanent uppehållstillstånd eller/och medborgarskap de som är sårbara i ännu högre grad. I synnerhet är de som är mest utsatta på den oreglerade arbetsmarknaden personer utan uppehållstillstånd. Det blir tydligt att de olika formerna av osäkerhet som det innebär: att vara asylsökande, ha ett tillfälligt uppehållstillstånd, ett arbetstillstånd eller leva som irreguljär migrant, medför specifika situationer som gör att det går att förstå de exploaterande arbetsgivarnas behandling som strukturell. I det sammanhanget blir avsaknaden av rättighet i praktiken en viktig fråga eftersom avsaknaden av ett permanent uppehållstillstånd gör att den oreglerade arbetstagaren oftast inte vågar nyttja möjligheten att söka polisiär eller annan myndighets hjälp.

Inte sällan handlar det för arbetstagaren om en blandning av komponenter, dels ekonomiska behov av att arbeta. Men också tro och hopp om att det oreglerade arbetet skall ge en bättre framtid: till exempel arbetsgivare som lovar bättre villkor och en anställning om personen visar sin arbetsförmåga och går med på dåliga villkor. I en del situationer har också migranter betalat pengar till arbetsgivare som har intygat en viss lön inför Migrationsverket men sedan inte betalat ut den utlovade lönen, dragit av orimliga kostnader för boende och mat, eller helt enkelt krävt tillbaka stora delar av lönen. En av många sådana berättelser är ett uppmärksammat fall som skedde inom restaurangbranschen på Möllevången i Malmö och uppdagades 2019 där anställda arbetade och bodde på mycket dåliga villkor och var rädda för att bli utvisade om de påtalade situationen.

Etnografiska studier visar att de faktorer som gör byggbranschen speciell i relation till oreglerat arbete är i huvudsak tre olika faktorer:

1. Långa underleverantörskedjor.

2. Behovet av att växa och krympa bemanningen i relation till byggprojekt i relation till tidspress eller förändringar.
3. De många och varierade yrkesformerna där vissa yrken är en bristvara och uppgifter utförs av personer som saknar utbildning/formell behörighet och ibland också erfarenhet.

Intervjuer med informanter som lever i Sverige som irreguljära migranter vittnar om hur de åker till byggarbetsplatser bland annat för städjobb eller saneringsarbeten. Om hur de ibland saknar bra utrustning och att de skadar sig. Konsekvenserna av att till exempel skada ryggen och därför inte kunna arbeta innebär för den irreguljära migranten att helt sakna inkomster för även om det sedan 2013 är möjligt för irreguljära migranter att söka akut sjukvård som är subventionerad så uteblir lönen. Det finns också rädsla att bli upptäckt av myndigheter hos många personer som lever som irreguljära migranter och som därför undviker att uppsöka vårdinstanser. Många personer vittnar om rädslan för att skada sig och att samtidigt vara utlämnad åt arbetsgivaren och det arbete som skall göras.

En del av intervjuerna med personer som har stått utanför arbetsmarknaden länge visar att de också har försökt att få en vanlig anställning inom byggbranschen men inte bedömts som behöriga eller inte kommit ifråga för anställning av andra orsaker. Som egenföretagare har de däremot inga problem att ta mindre kvalificerade uppdrag (Öberg 2015; Öberg forthcoming). Det har i sig lett till en situation där de ibland får mindre arbeten som de själva kan utföra men att de ofta behöver anställa billig arbetskraft. Det är arbetskraft som de inte betalar sociala avgifter för och som i sin tur inte betalar skatt på sin lön. Men också andra regler och lagar följs inte i relation till arbetstider, krav på formell utbildning, säkerhetsutrustning med mera. Många hamnar alltså i en situation där de inte kan ta ut lön som egenföretagare och hela tiden försöker att hitta mer arbete och fler uppdrag för att få balans i företaget och möjlighet till en bättre tillvaro. Men att det utsätter dem själva för risker i arbetet och skapar oro inför att bli sjuk eller skadad och då stå utan inkomster. Utöver det skapar detta ett slags cykel där de utsatta egenföretagarna får ett slags arbetsgivarroll inom den informella ekonomin och det oreglerade arbetet gentemot andra utsatta arbetstagare.

En av informanterna beskriver hur han har ett registrerat företag och bedriver företaget med hjälp av en skåpbil och en mobiltelefon. De personer som han betalar för att följa med honom till byggarbetsplatser och göra jobb hittar han via kontakter (Öberg 2015). Andra informanter beskriver hur de har några få personer anställda under perioder och att andra plockas in vid behov. Det finns en medvetenhet hos dessa egenföretagare om att utsatta personer är mer benägna att arbeta till sämre villkor. Men också att det är mer riskfyllt för arbetsgivaren att anlita irreguljära migranter som oreglerad arbetskraft än någon som är asylsökande eller som har ett temporärt uppehållstillstånd och som därmed har rätt att vistas i landet. Den typen av resonemang finns också inom andra branscher som är i behov av oreglerad arbetskraft som till exempel har direkt kundkontakt (Öberg 2015).

En av de informanter som är intervjuade, kom till Sverige 2016, har tillfälligt uppehållstillstånd och har arbetat med gipsarbeten i Syrien, i Sverige finns det inte en lika stor efterfrågan på de avancerade och konstnärliga arbeten som informanten har livnärt sig på under hela sitt vuxna liv. Ibland åker han och arbetar för en man som bor i samma bostadsområde och som fick reda på att han hade arbetat inom byggbranschen i Syrien. Ibland är det arbete varje dag under en lång period och så plötsligt finns det inget behov

längre. Ibland har det också hänt att de har kommit överens om att arbeta men i sista stund så har det inte blivit någonting. Det är inte heller så lätt att veta hur stor lönen skall bli, det verkar bero lite på vilket arbete de gör. Lika mycket pengar får han ibland för några timmars arbete som för tio timmar. Och informanten vågar inte fråga alltför mycket. Han vet att företaget som han arbetar hos har andra anställda, med riktiga anställningar. Förhoppningen är att om han arbetar och alltid är tillgänglig så finns det en chans att få en anställning och därmed en ökad chans att få stanna permanent i Sverige. Han är rädd för att det tillfälliga uppehållstillståndet inte skall förnyas.

Det finns en rad olika exempel på arbeten inom byggbranschen där det blir tydligt att tjänster säljs men utförs av personer som inte har formell kompetens, utbildning eller utrustning att utföra dem. Ett sådant handlar om en asylsökande man från Irak, som har arbetat som elektriker men saknar formell utbildning, han har gjort en form av lärlingstid i Irak och är inte behörig i Sverige. Han arbetar extra för ett mindre byggföretag, ibland med elinstallationer och ibland med andra arbetsuppgifter. Lönen beskattas inte och arbetsgivaren betalar inte de sociala avgifterna. Flera av hans kollegor är fast anställda och själv upplever han inte att själva innehållet i arbetet skiljer sig mycket mot kollegornas arbete. Detta är ett typiskt exempel på hur tillgång till informell kompetens utnyttjas för en billig penning.

Ett annat exempel är asbestsanering där informanter utför sanering utan kunskap, tidigare erfarenheter och skyddsutrustning. En informant berättar att han i efterhand hade förstått vad de arbetade med att riva och att han känt sig väldigt ångestfylld och rädd. Att han också hade känt sig upprörd över att arbetsgivaren inte hade informerat arbetarna men att han upplevde att han hade något val än att fortsätta att arbeta (Öberg 2021).

I jämförelse med andra branscher kanske byggbranschen är den bransch som har flest oreglerade arbetare och störst variation av oreglerat arbete i relation till de olika kategorier av arbetare som utför det. Det innebär att det på samma arbetsplats kan finnas sig människor som utför samma arbete på helt olika villkor. Men också att det går att se en segmentering mellan de okvalificerade tidsödande uppgifterna som trycks nedåt i leverantörskedjan och de mer kvalificerade som utförs av personer utan formell kompetens/behörighet samt de uppgifter och tjänster som utförs av arbetare med både formell kompetens och reglerade villkor. Det blir tydligt att det finns en stor variation av livssituationer bland de intervjuade personerna. Det handlar naturligtvis om ålder, ursprungsland, social bakgrund, och familjesituation. Men det som är allra mest påtagligt är på vilket sätt som kategoriseringar och rättigheter står direkt i relation till arbetsvillkor, vägen till arbetet samt hur det utsatta arbetet påverkar vardagen för arbetstagaren till exempel boende och upplevd isolering från omvärlden. I relation till att försöka nå mer kunskap om den systematiska exploateringen och hur de branschspecifika strukturerna ser ut så ger intervjuerna en indikation på hur de rättsliga kategoriseringarna står i relation till arbetssituation, arbetsuppgifter och arbetsgivare. Sådana kategoriseringar är till exempel grund och rätt för att vistas i landet, om personen har kommit via arbetstillstånd och en anställning eller sökt skydd och blivit nekad. Den struktur som möjligtvis går att urskilja utifrån dessa etnografiska undersökningar och intervjuer är att det finns en förgrening bland småföretagare och egenföretagare som står i relation till de okvalificerade men tunga och tidskrävande uppgifterna.. Det finns också en förgrening som är än mer heterogen och som består av allt mellan egenföretagare till medelstora företag och som är specialiserade inom branschen samt i hög grad verkat som underleverantörer. Samt de

medelstora och stora företag som själva anställer arbetskraft via annons eller agentur i annat land.

Alla dessa faktorer skapar en situation där oreglerad arbetskraft anlitas med syfte att minska kostnader, göra större vinst eller möta krav på att slutföra projekt trots tidsbrist och brist på vissa yrkesgrupper. De former av arbete som informanter berättar om visar just på hur långa underleverantörskedjor riskerar att leda till en sådan prispress att det i slutändan blir ett dåligt betalt arbete som utförs av personer som inte har formell kompetens att utföra jobbet och som arbetar oförsäkrade. I huvudsak handlar det oreglerade arbetet om skattebrott, att det saknas en formell anställning eller brott mot arbetsmiljölagar. Några få personer vittnar om direkta hot om bland annat våld eller att arbetsgivaren hotar med att anmäla irreguljära migranternas bostadsplats till polisen. Den bredare bilden är dock att det finns en övergripande ojämlik situation med ekonomisk utsatthet i olika grad, bland arbetare från andra EU-länder och tredjeländ, samt rädsla hos flyktingar för konsekvenserna att utvisas från Sverige, dominerar. Flera personer berättar om problem med att bli betalda för arbetet, att ersättningen är mindre än utlovat. Men också att arbetet är mer omfattande och påfrestande. Andra inslag handlar om att arbetet är mer kvalificerat eller mindre kvalificerat än vad man förväntat sig. Personer som är rättsligt mindre utsatta återger i högre grad att arbetsuppgifterna motsvarar det som man har förväntat sig men att villkoren inte stämmer med den överenskommelse som man har haft eller vad som uppfattas som drägligt. Sådana exempel kan vara den ekonomiska ersättningen, rimliga tidsramar att genomföra arbetsuppgiften på eller större omfattning av arbetstiden (Öberg 2015; Öberg 2021; Öberg forthcoming).

Sammanfattande

Intervjuer med utsatta arbetare inom byggbranschen visar en heterogen spridning gällande utsatthet till exempel migrationsstatus. Det förefaller som att migrationsstatus står i relation arbetsvillkor och uppgifter men också vilken kontext som arbetaren kommer att verka i. Arbetare med olika migrationsstatus vittnar om olika former av upplevd utsatthet, prekaritet och oreglerat arbete. Generellt sammanfaller en rättslig utsatthet, till exempel avsaknad av uppehållstillstånd med sämre arbetssituation och villkor.

6.1.1 Sociala och ekonomiska konsekvenser

Att arbeta oreglerat innebär en rad möjliga konsekvenser för en arbetare. Förutom de uppenbara riskerna som står i relation till själva arbetet som till exempel kan innebära högre grad av risk, sämre möjlighet till information och säkerhet så är arbetaren också utsatt för flera potentiella sociala och ekonomiska konsekvenser. I synnerhet riskerar migranter som arbetar utan ett anställningsavtal att också förlora sitt arbete eller att förtjänsten blir mindre än vad som avtalats. Vid sjukdom uppstår också risken att helt förlora arbetet och med det all inkomst.

För en person som har uppehållstillstånd/svenskt medborgarskap så är det tydligt att tillgången till ett fast och reglerat heltidsarbete ger fullvärdig tillgång till det svenska välfärdssystemet. Detta hänger direkt samman med social- och sjukförsäkringssystem och föräldrapenning. Det går alltså att tydligt se en negativ påverkan då föräldrar inte kan stanna hemma med sina barn. I vissa fall berättar också informanter (Öberg 2015; Öberg 2021) att

arbetsgivaren hotar med att ta ifrån personer arbetet om de stannar hemma till exempel vid sjukdom. Möjligheten att då sörja för sina barns väl och sitt eget mående blir därmed en tydlig ojämlikhet både ur den vuxna individens perspektiv såväl som ur ett föräldra- och barnperspektiv. Under en pandemi som kräver att människor stannar hemma från arbetet också vid milda symptom så blir den utsatta arbetssituationen ännu mer sårbar.

Möjligheten att gå i pension med en inkomst som går att överleva på blir också väldigt knapp för människor som inte har betalat skatt under en större del av arbetslivet. Just denna fråga är någonting som kommer upp i intervjuer med informanter som är egenföretagare som inte har haft möjlighet att ta ut lön och betala sociala avgifter i relation till de inkomster som har kommit inte till företaget. För de som börjar närma sig pensionsålder eller redan borde ha gått i pension är frågan kring möjligheten att gå i pension helt central. Det finns hos dessa informanter en stor oro och stress för vad som skall hända när kroppen inte orkar mer eller om sjukdom skulle inträffa.

Men att inte ha tillgång till en fast anställning påverkar också flera andra områden i livet. I Sverige finns det en stor bostadsbrist, 2020 uppgav 212 av 290 kommuner att det råder brist på bostäder (Boverket 2020). Den strukturella hemlösheten har ökat i Sverige de senaste åren. Det innebär att gruppen hemlösa som inte har psykisk sjukdom eller ett beroendeproblem som grund för hemlösheten ökar (Sahlin 2013). Det är framför allt personer som är arbetslösa, unga eller migranter – det vill säga personer som inte har hunnit att göra en bostadskarriär i Sverige som representerar den nya strukturella hemlösheten. Men utan ett formellt jobb går det inte att ta banklån för ett bostadsköp. Det går i många fall inte heller, åtminstone hos privata hyresvärdar att hyra en bostad. Detsamma gäller alla olika typer av inköp som ofta kräver en anställning, det kan till exempel handla om att köpa dator, ett mobiltelefonavtal, internetabonnemang med mera. Sammanfattningsvis så löper människor som arbetar utsatt och oreglerat risk att; inte kunna sköta sin egen hälsa, vara föräldraledig/hemma med sjukt barn, få sämre möjlighet till att gå i pension, löpa risk för ålderdomsfattighet och att inte ha tillgång till en kontinuerlig bostadssituation med god standard.

Sammanfattande

I relation till frågor om prekariserat och oreglerat arbete visar alla dessa exempel en spridning av olika former för oreglerat arbete. Det vill säga arbete som bryter mot en eller flera lagar och regler samt utförs på andra sätt än normen. De flesta av arbetsuppgifterna påminner om uppgifter som normalt utförs inom branschen, bristen utgörs snarast av kringgåendet av krav på utbildning, erfarenhet och korrekta omständigheter som riskerar människors hälsa och välbefinnande. Utöver det är det paradoxalt att människor som inte får access till branschen med formella anställningar ändå utnyttjas som billig arbetskraft, ibland med mer reglerade avtal som egenföretagare och ibland som underbetalda arbetare utan formell anställning. De ofta långa underleverantörskedjorna i kombination med behov av flexibilitet och upphandlingar med prispressade anbud gör att det finns ett stort behov av underbetald arbetskraft samtidigt som de ojämlika arbetsvillkoren inte blir synliga.

6.2 Tema Egenföretagare

Inom byggbranschen i likhet med andra branscher har efterfrågan efter både flexibilitet och specialiserad arbetskraft lett till att enskilda företagare kan ingå i byggprojekt, till exempel som specialist i tätning med fogmassa eller som snabb ökning av ett företags kapacitet att bygga på en given plats. Egenföretagare är definierad som enskilda personer som driver ett företag utan anställda (Arbetsmiljöverket 2017). Egenföretagares andel av den svenska ekonomi är måttet på antal företag 42% (SCB 2020). Det motsvarar att 703 102 personer driver eget företag i Sverige. En oproportionerligt stor del av dessa (ca en niondel) bedrivs just inom byggbranschen (SCB 2020)

Problematiken inom byggbranschen är till stor del en fråga om illegal kostnadsreduktion genom felaktig skattedeklaration. Alltså personer som utger sig för att vara egenföretagare men som egentligen borde betraktas som anställda.

Arbetsmiljöverket (2017) definierar falska egenföretagare som

”verkar förekomma huvudmän som kräver att den arbetspresterande parten driver egen verksamhet för att ett samarbete ska bli av, samtidigt som arbetsuppgifterna i princip är identiska med dem som anställda utför. Situationen kan även vara sådan att den arbetspresterande parten ekonomiskt är helt eller i vart fall nästan helt beroende av en enda huvudman för sin inkomst. Ofta är skyddet för dessa egenföretagare begränsat i arbets- eller socialförsäkringsrätten. Utifrån dessa utgångspunkter används ibland just begreppet falska egenföretagare för att beskriva företeelsen” (Arbetsmiljöverket 2017: 110)

En eller flera personer som driver ett byggföretag (huvudmän) kan ha motiv att anlita någon som egenföretagare i anställningsliknande situationer för att slippa tillämpa vissa regelverk härunder arbetstids- och arbetsmiljöreglerna (Arbetsmiljöverket 2017). Om ett lag byggnadsarbetare och en person (huvudman) jobbar samman på en byggplats kan det vara svårt att kontrollera vad relationen är. Men typiska signaler är att en person förser arbetet med verktyg till hands även om man officiellt inte verkar inom samma företag. Eller kallar in till gemensamt planeringsmöte eller samling på platsen. Svenska studier av arbetsförhållanden för egenföretagare i byggbranschen har flera gånger visat på hur det förekommer (Frank 2013, Thörnquist 2013, Stoppafusket 2017).

Enligt Byggföretagen var 21 % av arbetskraften inom byggbranschen egenföretagare i 2013, motsvarande cirka 63 000 personer (SBI 2015).

Thörnquist (2013) beskriver ett exempel där ett fastighetsföretag i en mellanstor stad i Sverige anlidade ett lokalt byggföretag till att renovera en offentlig byggnad. Ett bemanningsföretag levererade polska egenföretagare anställda i Polen. Nästan alla dessa egenföretagare hade registrerat sig som sådana i Polen omedelbart innan avresan till Sverige. Egenföretagarna blev försörjda med verktyg från det involverade svenska byggföretag som också ledde personerna/företagarna. När facket och myndigheter blev involverade viste det sig att egenföretagarna inte hade A1 eller F-skatteintyg. (Thörnquist 2013:15)

Ett annat fall har påtalats av ”Stoppa Fusket”: Ett litet byggföretag i en glesort gjorde en allians med den lokala kommunen om ett byggprojekt av ett affärscenter. Byggföretaget anlät flera egenföretagare från Baltikum. Flera av dem registrerade sina firmor precis i samband med sin flytt till Sverige. Sedan arbetade och bodde man i Sverige.

Byggnadsarbetarna fick genomsnittligt 120 kronor i timme och jobbade ofta fler timmar än 170, helt upp till mer än 250 timmar per vecka.

Skatteverket granskade företaget och värderade att det inte rörde sig om egenföretagare i korrekt förstånd. Byggnadsarbetarna kom visserligen från Baltikum, men bodde på svenska adresser. Och de saknade F-skattsedlar. Skatteverket, värderade på denna bakgrund att det rörde sig om anställda som arbetsgivaren ska betala svensk arbetsgivaravgift för. Och att detta ”arrangemang” var planerat och satt i system. Företaget fick också påbackning. Företaget ska betala arbetsgivaravgifter för ett miljonbelopp, sen återstår de personliga skatteskulderna för den enskilda byggnadsarbetaren (Stoppa Fusket 2017).

På samma sätt som egenföretagare behandlas som anställda kan deras tillämpning i byggbranschen uppfattas som ett sätt att kanalisera ny arbetskraft in i sektorn, på ett flexibelt sätt. Det kommer då att konkurrera med annan typ av inslussning som exempelvis praktikanter och lärlingar. I Hammarstedt och Miaos (2018) studie av invandrare som verkar som egenföretagare hävdar de att dessa egenföretagare kan bidra till integrationen genom att ”dra med sig” andra medarbetare som är migranter, och särskilt från samma land. Ett sådant drag kan till exempel ske om företag eller projekt önskar att rekrytera nya medarbetare. Risken är sen att de nyrekryterade involveras till samma problematiska lön och arbetsförhållande som de förstkommande. Undersökningen täcker Sverige och utomeuropeiska migranter, men inte byggbranschen.

Sammanfattande

Inom byggbranschen i likhet med andra branscher har efterfrågan efter både flexibilitet och specialiserad arbetskraft ledd till att enskilda företagare kan ingå i byggprojekt. Lagstiftning har flexibiliserats för att underlätta start-up av småföretag. Men detta innebär att det också finns utrymme för systematiskt utnyttjande av reglerna som dessa två exempel har illustrerat.

6.3 Tema ledning, byggprocesser

Byggbranschen dominerande produktionsform är byggprojektet. Det är i programmering, projektering, planeringen och utförande som de avgörande beslut tas om bemanning, produktionsmetod, maskiner och utstyr, material etc. Beslut som även formar den arbetsorganisering som projektet får. Denna arbetsmarknadsorientering är naturligtvis formad inom ramen av företagets governance. Och som den uttrycks i ledningspolicies, i HR arbetet etc.

De operationella byggprocesserna vars flöden är förankrad i byggplatsen och dess arbete är en horisontell dimension i ledningen, medan den vertikala dimensionen i ledningen knyter ihop det enskilda projekt med avdelningar, divisioner, staber och toppledningen (Beemsterboer & Koch 2017).

Frågan är här hur exploateringen av migrantarbetare men också närvaron av utländska företag påverkar såväl den horisontella som den vertikala dimensionen.

Ett centralt karaktärsdrag är byggprojektets relativa distans ifrån företagets övriga organisation och den därav följande relativa autonomin för platschefens och platsledningens beslut. Det är en relativ autonomi som leder till att platsledningen kan fatta beslut om många delar av bygget, men måste ändå ansvara för kunden och ledningen. Inhyrning av underentreprenörer och köp av material är centrala exempel på beslutsutrymmet.

Underentreprenörerna och huvudentreprenörerna är måna om sina relationer, men ändå är det priset som gäller som avgörande konkurrensfaktor (Koch & Johnsson 2015).

Anlitande av underentreprenörer genomförs dessutom också inom ramavtal och liknande som byggföretagen har ingått centralt. Platschefen är praktiker med pragmatiska lösningar ofta byggd på lång tids erfarenheter. De känner väl dilemman runt köp till lägsta pris. Samt det konkreta projektets ”inbyggda” ÄTA potential (potential för Ändrings- och Tilläggsarbeten).

Det stora fokus på just priset öppnar upp för användning av utländsk arbetskraft och utländska företag som kan erbjuda timmar till lägre pris, medan kvalitet och ökade transaktionskostnader tilläggs mindre vikt. Precis här spelar beslutsutrymmet en viktig roll för att kunna motverka användandet av exploaterad arbetskraft.

Dessutom utgör projektbudget och -redovisning en domän som platsledningen känner väl till och därmed även vilket utrymme som finns i projektets ekonomi.

Sen kräver det en rätt rigorös redovisningskontroll att centralt i företaget följa upp på sådana beslut. Praxis blir då att många beslut med fokus på arbetets organisering och viken arbetskraft som hyrs in tas på plats i projektet. Härtill kan läggas att byggföretagen är präglad av ett produktionskultur, där många i olika positioner i företagen lägger stor vikt på projektens välbefinnande.

Den vertikala dimensionen

Entreprenörskoncerner har typiskt flera nivå och områden av ledning, vilket följer av koncernernas diversifikation på geografiska marknaden och på produktmarknaden.

Koncernledningen har typiskt följande ledamöter: Koncernchefen, Affärsområdeschefen, Produktionschef (Chief Operation officer, COO) CFO, HR samt IT. Sen finns regionala chefen och divisionschefen. Regions- och divisionscheferna befinner sig relativt långt från projektprocesserna (neråt) och topledningsprocessen (uppåt). Ledningshierarkin är illustrerad i figurerna nedan:

Ledningsnivån
Koncernledning
Affärsområdechefen
Regionschef
Divisionschef
Gruppchef

Figur 4 ledningsnivån, Källa: Beemsterboer & Koch 2018

Ledningsnivån Mellan chefer
Gruppchef
Enhetschef
Arbetschef
Produktionchef
Projektschef
Platschef/platsledning
Formand
Lagbas

Figur 5 mellanchefernivån, Källa: Beemsterboer & Koch 2018

Totalt finns i exemplet tolv ledningsnivåer mellan byggnadsarbetaren och VD. Det faktiska antalet nivåer beror dock på det enskilda företags egna mer specifika kännetecken, organisation och storlek. Nivån kan vara organiserade enligt större och större ansvar, till exempel mätt i miljoner kronor. En produktionschef kan till exempelvis ha ansvar för 5 projekt i storleken 50 - 200 mkr, medan en platschef typisk ansvarar för *ett* sådant projekt. De många ledningsnivåer mellan byggnadsarbetare och toppledning hos byggföretagen utgör en buffert för information och kommunikation från byggplatsen. Många beslut tas utom den vertikala lednings kännedom. Att till exempel produktionschefer vistas en gång i månaden på plats innebär inte en detaljerad insikt. Denne funktionssätt kan uppfattas som ett vanligt sätt att ett företagshierarki måste fungera. Skillnaden är dock är ganska store uppgifter och värden är koncentrerade på en låg nivå i organisationen och att omfattningen och komplexiteten av informationen inte gör det realistisk att högre nivå styr i detalj. Det innebär alltså att projektledningen kan involvera sig i lokala arrangemang utan att topledningen direkt är informerad om detta. Det förväntas även att projektledningen gör så, men i syftet att säkra produktionen.

Den ökade digitalisering influerar på hierarkin. När det gäller redovisning kommer alla företag som får betalt av ett byggbolag att bli kontrollerad och godkänd som leverantör och sedan cirka en gång på månaden. Men denna kontroll är på "kontonivå" och innebär inte automatisk kontroll av leverantörens interna organisation, exempelvis om han själv anlitar leverantörer. När det gäller bemanningen ger även IdO6 och personalliggare en ökad kontroll. Men också här finns utrymme för lokala lösningar. Särskild de fyra stora byggföretag jobbar numera mer avancerade realtidssystem som också är bättre integrerade med varan och kanske även kommer att täcka kedjan av leverantörer inte bara första led. Allt detta riskerar förminska platschefens utrymme.

Interaktion och informationsflöde i entreprenörföretag innehåller sen mycket mer än det horisontella och det vertikala. Andra enheter i företagsorganisationen som inköp, IT, personal/HR m. fl. deltar också och påverkar och påverkas av projektnivån.

Moderna ledningsformer och ledarskap medverkat att nedtona det slags "command and control" hierarki som är beskriven ovan. Det gäller även försök att skapa "corporate governance" enligt Veidekkes "hus" (Veidekke 2021). Corporate governance söker att

åtgärda glappen i beslutshierarkin vid istället att skapa gemensamme värden som styrpunkter för beslut. Detta kan i princip få stor betydelse för orientering av beslut om låglönsarbetskraft.

Andra nya koordinationsformer som Lean, VDC, IPD och partnering är alla karakteriserade vid primärt att underlätta det horisontella ledningsflödet. När dessa "kör" med mindre störningar och mer effektivt, "lättar" det indirekta trycket på projekten när det gäller om att anlita kostnadssnåla underleverantörer.

Sammanfattning

De operationella byggprocesserna är förankrade i byggplatsen. Platsens flöden och dess arbete är en horisontell dimension i ledningen, medan den vertikala dimensionen i ledningen knyter ihop det enskilda projektet med avdelningar, divisioner, staber och toppledningen. I byggföretagen är det inbyggt en relativ autonomi som ger byggprojektets ledning utrymme att ta beslut som är arbetsmarknadsinriktade och som rör sig om bland annat prekär arbetskraft. Byggföretagens organisation i dagens Sverige innebär alltså att projektledningen kan involvera sig i lokala arrangemang utan att toppledningen direkt är informerad om detta. Som till exempel att en befintlig underentreprenad supplerad med en under-underentreprenad. Det förväntas även att projektledningen gör så, men i syftet att säkra produktionen.

6. 4 Tema Teknologisk utveckling

Vid ny teknologi förstås här i första hand maskiner, utstyr, automatisering och digitalisering. Men också produktionsstrategier som industriellt bygge och koncept för logistik och inköp (Mckinsey 2020). För en bredare översikt se ARUP (2017)'s lista över 20 kommande teknologier inom bygg.

Dynamiker inom teknologisk utveckling

Företagsinvesteringar i teknologisk utveckling sker ofta utifrån en övertygelse om möjliga fördela inom produkt/processutveckling och optimering som vill uppväga investeringen. Sen finns andra sekundära dynamiker (anpassad till Sverige inspirerad av Mackinsey 2020) bakom investeringar i ny teknologi:

- beställarkrav
- hållbarhetskrav
- flexibilitetskrav
- krav på hantering av komplexa projekt
- krav på digitalisering
- internationalisering

Krav på flexibilitet och hantering av komplexitet i branschen innebär att specialiseringen begränsas, vilket innebär att specialiserade automatiseringslösningar blir mindre lämpliga. Studier inom andra branscher i Europeiska länder samt USA, och Japan, särskild av produktionsföretag (manufacturing) uppvisar en mångfald av strategier, men ändå en tendens att företag i respons till lönekostnader antingen automatiserar och värdeutvecklar deras

produkter, eller söker utomlands via offshoring eller nearshoring i det syfte att tillämpa mer arbetskraftsintensiv produktion utomlands (Jørgensen et al 2015).

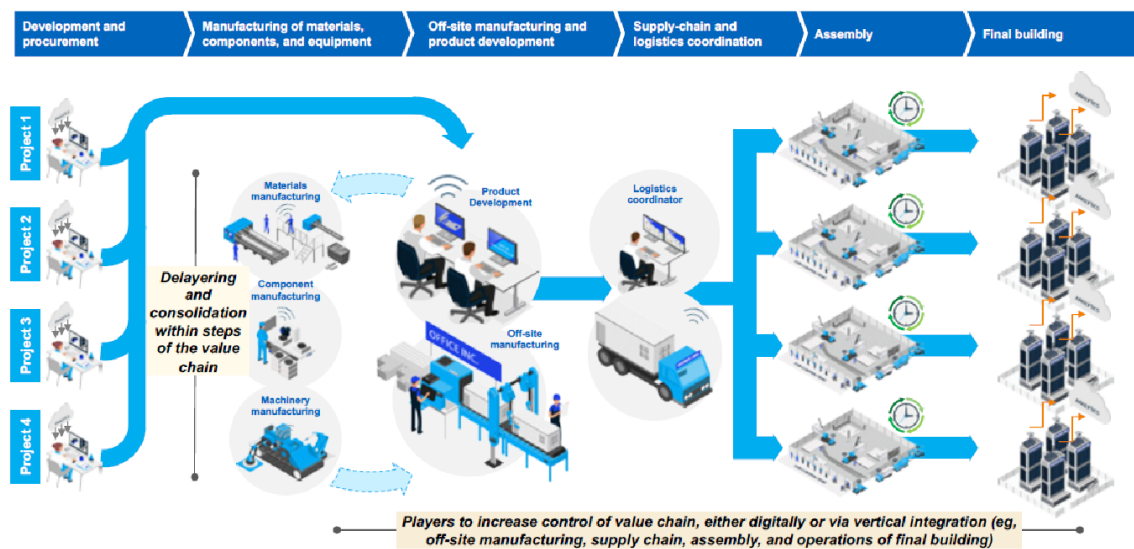
Man kan alltså motsvarande fråga sig om tillgången av arbetskraft och företag inom byggbranschen är en dynamik som påverkar byggföretagens teknologiska utveckling och på vilket sätt.

Det kan tänkas både direkta och indirekta dynamiker. Billig arbetskraft kan tänkas tillämpad att vinna utlysningar styrt av priskriterier och därmed försämma konkurrenskraften för andra företag som satsar på automatisering. Mer indirekt kan dynamiken se ut som att löneutvecklingen inom byggbranschen i Sverige påverkas av närvaro av en arbetskraftsreserv som betalas lägre och har billigare arbetsvillkor. Och att denna situation på arbetsmarknaden innebär mindre investeringar i ny teknologi. Detta kan även ses i sammanhang med branschens relativt låga investeringsgrad i forskning och utveckling (SCB 2020).

Vi har inte kännedom om några studier av denna potentiella dynamik. Redovisningen bygger därför på studier från andra sektorer och våra erfarenheter med byggbranschens dynamiker.

Industriell byggande

I Sverige har det på länge varit en strategi för en del av byggmarknaden att försöka att industrialisera byggnadsproduktion vid att fabriksframställa moduler eller delsystem båda inom trä och betong. Boklok och Lindbäcks är två tydliga exempel. Mckinsey (2020) pekar även på industrialisering som en global framtidig trend. Mckinsey definierar industrialisering som “Modularization, off-site production automation, and on-site assembly automation” (Mckinsey 2020 p5)

Figur 6: Mckinsey(2020)-s vision om framtidens byggprocess. Off site manufacturing och produkt-utveckling i centrum.

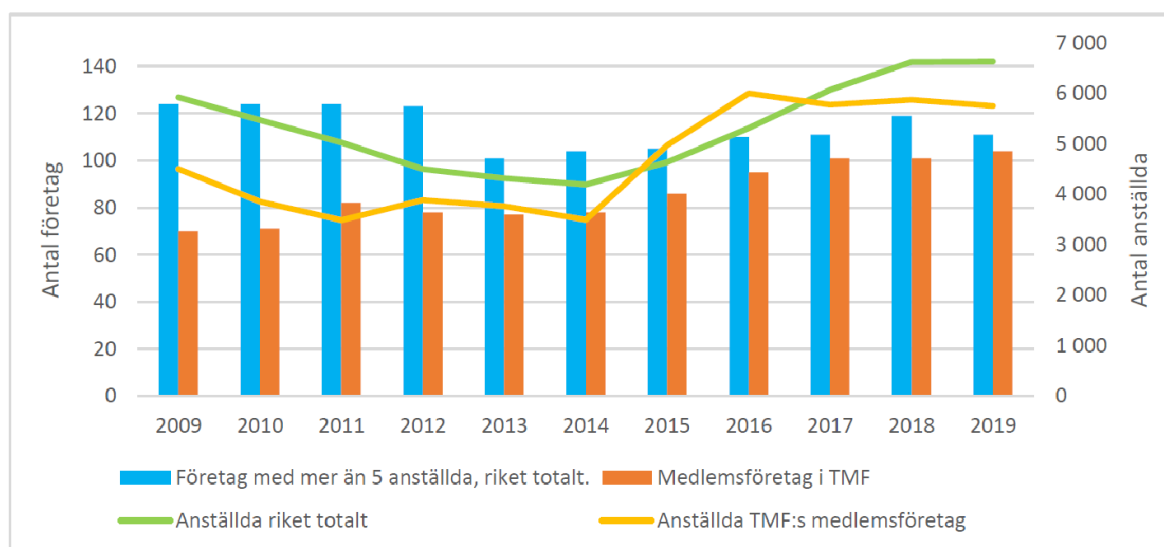
Strategierna för en ökad industrialisering kan långsiktigt innebära att behov för arbetskraft ändrar sig, och att hantverkararbete transformeras till fabriksarbete.

Ser man på sysselsättningen i byggbranschen generellt (Byggföretagen 2020) och jämför med sysselsättningen inom industriellt bygge, hittas dock inte någon markant omstrukturering. Sysselsättningen inom industriell bygg följer branschens generella marknadssituation och är

relativt stabil i storlek omkring 6000 anställda de sista 10 år (Trä och Möbelindustrin 2020). Man ser alltså inte en markant växt.

Det rör sig även om en långsiktigt stabil marknadsandel på cirka 20% med i stora drag stabil sysselsättning (Brege et al 2014, Steinhardt et al 2020, Trä & Möbelindustrin 2020). Bakom detta kan ligga ett element av gökungeeffekt; någon industriell byggföretag växer medan andra minskar eller försvinner. Det finns kunder som ingår stora ramavtal som SABO i 2010 och i 2020 (SABO 2020, kombohus) som främjar produktionen, men samtidigt minskar småhusproduktion som traditionellt har varit en större del av det industriella byggande (Trä & Möbelindustrin 2020).

Figur 7: Industriellt trähusbyggande: företag och anställda (Trä och Möbelindustrin)

Ser man på den industriella produktionen av flerbostadshus med huvudsaklig stomme av träd utgör denna mellan 5 och 10 procent av totala produktion av flerbostadshus 2013 - 2018 (SCB 2020). I perioden ses en klar ökning av produktionen från cirka 5 till cirka 7 procent (med ett mellanliggande toppunkt i 2017 på cirka 10%).

I nuläget är en bra bit av de anställda i de industrialiserade företag (Lindbäcks, Martinssons VIDA Bygg m. fl.) hantverksutbildade, till exempel industrisnickare. Lindbäcks automationsnivå är sannolikt det högsta inom branschen, men produktionen är ändå i hög grad präglad av att arbetet utförs av hantverkare.

Betongelement

Prefabricering av betongelement är sedan 1950-talet en väletablerad teknologi i Sverige. Av olika orsaker är den inte så utbredd i Sverige som i grannländerna. Under miljonprogrammet växte andelen bara till 20%, lågt jämfört med andra länder. Och den ligger fortsatt lägre än teknisk möjligt. Det finns en potential för ökat andel fabriksproduktion både inom bygg och anlägg (till exempel standardiserade platt-ram broar). Plats- och formgjutning är emellertid en välinarbetad och dominant konkurrent.

Det har blivit allt mer vanligt att importera betongelement från Baltikum och Polen. Detta innebär att det sätts press på fabriksproduktion i Sverige samt även plats- och formgjutning. På samma sätt som med träbygge och annan industrialisering kan detta innebära en transformation från yrkesarbetare på plats till fabriksarbete och i detta fallet blir placerad i utomlands.

Annan prefab

En rad andra ”undersystem” produceras idag industriellt och kan även ge anledning till arbetsmarknads förskjutningar. Det rör sig om till exempel takkassetter, duschkabin, kök m. fl. Det är tänkbart att vid växt av tillämpningen av sådana system att liknande mekanismer i arbetsmarknaden kan komma i spel.

Leverantörskedjor <-> Integration

Begränsningen av egenproduktion kombinerad med byggets ökade komplexitet och krav om flexibilitet gör det nödvändigt att involvera andra leverantörer. Något branschen har en betydlig rutin och kompetens för. Praxis idag innebär en utbredd inhyrning av underentreprenörer. Det är även vanlig praxis att underleverantörer själv i tur hyr in egna underleverantörer. Därmed uppstår så kallade leverantörskedjor. Men denna praxis kan ändå komma att förändras i framtiden. Enligt McKinsey (2020) kommer supply chain integration att vara en trend. Internationella storföretagen som AECOM och Bechtel har redan alla kompetenser inomhus när det gäller arkitektur, ingenjörsarbete och byggproduktion. Några företag erbjuder redan idag ”one stop shop” tjänster vart design, projektering och byggproduktion levereras av ett företag.

De företag som använder leverantörskedjor uppnår kostnadsreduktion bland annat vid att lägga arbete utomlands (också benämnd offshoring).

Arbetsmiljöverket 2017: 117 – 128 påpekar att tre steg i leverantörskedjan uppfattas som det maximala, vilket är ganska litet jämfört med internationella produktions- och handelsföretag. Koch & Sederblad (2018) påpekar att sådana ”långa leveranskedjor” av underentreprenörer är vanliga, men att detta finns också fall där avstånden mellan huvudentreprenör och underentreprenörer är kort. Vid bygget av ”Mall of Scandinavia” i Stockholm (SVT 2016) använde PEAB, en av Sveriges största entreprenörer, till exempel en underentreprenör för städning, som var inhyrd via ett rekryteringsbolag; en sådan ”kedja” i två steg kan uppfattas som en kort leveranskedja. (Arbetsmiljöverket 2017: 117 – 127).

Jonsson m.fl. (2011) visar att användningen av bemanningsföretag är vanlig bland många av de stora entreprenörerna. Men där finns också några företag, till exempel Hochtief, NCC och Skanska, som utnyttjar att de opererar i både Östeuropa och Sverige. Genom att använda anställda i deras egna företag på i de olika länderna.

Däremot beskriver Mackinsey (2020) en motsatt trend: Integration i leveranskedjan. Utifrån ett rationaliserings perspektiv skulle högre integration av de olika delar av byggs värdekedja kunna integreras med bra resultsat enligt Mackinsey (2020) Och om man ser på några av de helt store internationelle byggföretag AECOM, BECHTEL, så integrerar de arkitektur, ingenjörsarbete och bygg och anläggningsproduktion. Då och då kallat ”one stop shop”. Detta går relativt direkt emot den svenska byggbranschens långsiktiga strategi om ”core competence” med fler och fler underleverantörer och mindre och mindre egenproduktion

Mckinsey (2020) trend:

Value-chain control and integration with industrial-grade supply chains [integration]

Digitalisering, AI

Svensk byggbransch investerar i nuläget massivt i digitalisering, tydligast inom de stora entreprenörerna, ingenjörskonsulterna och arkitekterna. Det rör sig om Artificiell Intelligens (AI), Maskininlärning, informationsstandarder, Sakernas internet (IoT), med mera.

I nuläget förloras där massivt på suboptimal interoperabilitet, alltså transfer mellan system och funktioner i byggprocessens flöde. Här kan mer integrerade system och informationsinfrastrukturer innebära markanta kostnadsreduktioner (Mackinsey 2020; Svensk Byggtjänst 2018).

Branschen driver samman med akademien och en rad andra aktörer ett stort gemensamt utvecklingsprogram ”Smart Built Environment” som innehåller lokal utveckling av programvaru (www.smartbuilt.se). Och som innebär ett kompetenslyft för aktörerna i branschen. Teknologier omfattar maskininlärning, IoT, blockchain och en stor insats för standardisering av informationer.

Digitaliseringen kan förändra hela byggprocessen från materialproduktion till långsiktig drift. Digitalisering på byggsplats omfattar produktionsplanering, styrning och uppföljning, tillämpning av modeller gällande kvalitetskontroll, arbetsmiljö och styrning med mera.

Både ett hot och en möjlighet

I den internationella forskningen om effekter av digitalisering för jobb och jobbinnehåll skiljs det mellan jobb som utvecklar sin kognitiva eller den rutinorienterade del (Zande et al 2017). Likaväl också om jobb kommer att bli bortautomatiserade och eller kommer att bli underlättade via ”informatisering” (”labour-enabling and labour-replacing technologies”, Frey 2019, Roine 2018) eller ”automate versus informate” Zuboff 1985). Undersökningar i andra sektorer (OECD 2019, CIPD 2018) pekar på störst konsekvenser för tjänstemän och mindre för arbetare.

Läget i svensk byggbransch är så att automatisering i många processer är ett långsiktigt perspektiv, medan en starkare informationshantering och underlättning av byggprocesser har en kortare horisont alltså mer påminner om informatisering. Effekten av bättre informationshantering kommer sannolikt i första hand att förändra arbetet för tjänstemän i byggbranschen.

Men det ska understrykas att många av de digitaliseringsteknologier som utvecklas är ”general purpose” teknologier (Lipsey et al 2005) vilket innebär stort utrymme för beslutsfattande om teknologins innehåll, som kan utnyttjas åt kompetensutveckling av medarbetare, härunder byggnadsarbetare. Åt andra sidan vil stora teknologileverantörer som Autodesk och Microsoft sannolikt påverka riktningen av utveckling av AI, IOT och blockchain-lösningar.

Många, kanske ett flertal, svenska byggföretag och internationella företag har Autodesk eller Autodesk försäljare som partner i sina digitaliseringsinvesteringar. I ett migrant/prekariat-perspektiv kan man föreställa sig att en flerspråkig arbetskraft underlättas bättre och mer effektivt om företaget investerar i internationellt utvecklade system som kan användas av medarbetare med olika språk.

Det är också sannolikt att digitaliseringen riskerar att frysa arbetsdelningen tjänstemän - byggnadsarbetare, varför en mer hierarkisk organisation är mer vanligt i USA och att system därifrån därför underlättar en sådan arbetsdelning.

Ganska talande är att just frågor om social hållbarhet inte har varit en komponent för digitalisering eller ledningskoncept förrän under senare år då det snarast har varit hållbarhet utifrån aspekter om miljö eller kvalitet som har stått i fokus (se till exempel AIA 2007). Problematiken och behovet av implementerandet av social hållbarhet har dock varit väl känd (Brundtland-rapporten 1987; Valdez-Vasquez & Klotz 2013).

Sammanfattning

Byggbranschens teknologiska utveckling är en del av en rad dynamiker som är relativt komplexa. Den är både underlättande och försvårande. Det är svårt att tolka på vilket sätt utländska företag och anställda kommer att påverka digitaliseringen eller hur digitaliseringen kommer att påverka användandet av migranter som arbetare.

Industrialiseringen av bygget är en långsamtgående utveckling som nästen påminner om en nisch med en stabil marknadsandel båda när det gäller trä och betong. Det är fortsatt en öppen fråga om utländsk arbetskraft med fabriksorienterade kompetenser kan ersätta den industrialiserade branschens nuvarande användning av hantverkare (industrisnickare m.fl.). Det finns risker för frysning av den vertikala organisationen med digitaliseringen, men en medveten insats och utveckling av svenskbaserade system kan åtgärda detta.

6 5 Tema Arbetsmiljö och Arbetsolycksfall

Arbetsmiljön i projekt och företag är reglerad av lagstiftning, men samtidig också en del av vad som skapar produktivitet. Arbetsmiljön består av en rad faktorer, fysiska, sociala, organisatoriska, kemiska och biologiska. Av många orsaker är byggbranschen först och främst riskfullt på grund av risken för arbetsolycksfall, varför fokus är på dessa här.

I byggsektorn rapporterades mellan 2013 och 2017 ungefär 21 500 arbetsskador och sjukdomar, varav 17 800 var arbetsolyckor och 3 700 arbetssjukdomar, och 37 dödsolyckor (Arbetsmiljöverket, 2020), och 2018 var det registrerade 13 dödsolyckor, vilket motsvarar det högsta antalet från alla industrier i Sverige (Arbetsmiljöverket, 2019). Enligt Eurostats statistik rankas Sverige som 14:e bland EU28-länderna när det gäller icke-dödliga olyckor i byggandet med totalt 35 134 fall (Eurostat, 2020) och 18:e om dödsolyckor med totalt 80 fall (Eurostat, 2020) för mellan 2008 och 2018. Samtidigt, även i Sverige, finns det ett anmärkningsvärt och växande problem att underdeklarerat och registrera olyckor i skaderegisterna och ifrågasätta därför den officiella statistikens tillförlitlighet och noggrannhet, särskilt på grund av ökningen av osäkra prekära anställningar som beskriven i andra kapitel (Orellana, et al., 2019). Även om det inte finns undersökningar av detta i Sverige vittnar antalet av deklarerade olycksfall i andra länder om att många olyckor inte anmäls av arbetare som befinner sig i prekära situationer.

Detta samband mellan olycksrapportering och otrygg anställning är viktigt och Canivet et al. (2016) fann att osäker anställning i Sverige har ett betydande negativt inflytande på de friska

ungdomarnas psykiska hälsa. Även Jonsson et al. (2020) fann en tydlig koppling mellan osäker anställning och dålig psykisk och självklassad allmän hälsa i alla åldersgrupper av anställda, medan det inte fanns några tydliga bevis på en koppling mellan muskuloskeletal smärta och otryggt arbete, som det hittades i andra 35 europeiska länder av Matilla-Santander et al. (2020). Woolfson et al. (2014) uppmärksammar sannolikheten för att en sekundär arbetsmarknad kan uppstå i Sverige, kännetecknad av betydligt lägre löner och sämre arbetsvillkor för migrerande arbetstagare, en marknad som möjliggörs av svag arbetskontroll och efterlevnad, minskning av fackförbundens medlemskap och ökad global konkurrenskraft omorganiserar därför politiska, ekonomiska och sociala formationer.

Begreppet prekaritet bör analyseras genom att ta hänsyn till i synnerhet migranter som utgångspunkt, eftersom det finns en stark koppling mellan dessa två termer, särskilt inom den nya ramen för politiska strategier och allianser och de nya formerna av identitetsformationer mellan migrerande och icke-migrerande aktörer (Jørgensen 2016, Standings 2014).

Hargreaves et al. (2019) fann i sin metaanalys att internationella migrerande arbetstagare, särskilt de migranter som härstammar från låginkomst- och medelinkomstländer som arbetade inom bygg- och jordbrukssektorn, är mer än de icke-migrerande (infödda) arbetarna utsatta för en högre dödlighet och ökad hälso- och säkerhetsolyckor på arbetsplatsen, inklusive både sjukdom (t.ex. kroppsskador) och psykiatriska sjukdomar i samband med depression (t.ex. interpersonell känslighet, paranoidea tankar, tvångsmässigt beteende, fientlighet eller andra oroliga depressiva störningar).

I ett internationellt sammanhang är migrerande arbetstagare vanligtvis anställda i byggsektorn för att övervinna egna ekonomiska utmaningar (Chan, et al., 2016), medan företagen är inriktade på att bli ekonomiskt konkurrenskraftiga på en viss marknad eller för att maximera vinsten genom att erbjuda lägre löner till migrerande arbetstagare (Kim, et al., 2020). Samt även genom att reducera säkerhetsåtgärder och bara genomföra grundläggande regler och eliminera så många säkerhetsåtgärder och utbildningar som möjligt (Cheng, et al., 2010). Arbetsmiljön från byggsektorn kännetecknas ofta av långa arbetstider (Moyce & Schenker, 2018), osäkra, farliga och exploaterande arbetsförhållanden (Hellmann-Theurer, 2013), migrerande arbetstagare är mest anställda i de mest smutsiga, farliga och krävande jobb (Kim, et al., 2020) och utsätts ofta för olika behandlingar, diskriminering och rasism, som Loosemore et al. (2010) fann i sin studie från Australien.

Bland de viktigaste faktorerna, som gör migranter som arbetstagare, till en sårbar grupp med avseende på skador och ohälsa, som känns att vara giltiga både i ett internationellt och ett svenskt sammanhang, kan nämnas:

- migranternas tillgång till det lokala språket, vilket kan begränsa kommunikation, webbplatsintegrering och förståelse av säkerhetsregler och föreskrifter (Loosemore, et al., 2010), (Chan, et al., 2016), (Kim, et al., 2020), (Tutt, et al., 2011),
- osäkra (dåliga) arbetsförhållanden (Guldenmund, et al., 2013), (Kim, et al., 2020),
- brist på god arbetssäkerhetskultur (Tutt, et al., 2011), migrerande arbetstagare med låg-, eller till och med-, bristande medvetenhet och kunskap om hälso- och säkerhetsaspekter (Chan, et al., 2016), (Tutt, et al., 2011),
- rasism, diskriminering, trakasserier, exploatering, våld (Chan, et al., 2016), (Hargreaves, et al., 2019), (Loosemore, et al., 2010), (Tutt, et al., 2011),

- begränsade anställningsrättigheter, begränsad tillgång till vård och social välfärd, dåliga bostäder eller levnadsförhållanden (Hargreaves, et al., 2019),
- arbetsplanering och arbetets längd (Kim, et al., 2020),
- brist på statliga långsiktiga strategier och policyer (Chan, et al., 2016), (Hargreaves, et al., 2019).
- brist på tillgång till rättigheter vilket gör att migranter kan utnyttjas av exploaterande arbetsgivare (Öberg 2015; 2021)

Alla dessa nämnda faktorer, som gör migrerande arbetstagare till en sårbar grupp med avseende på skador och ohälsa, ställs samman med egenskaperna hos osäkra anställningar som beskrivs av Polkowska (2019) i metaanalysen av osäkra arbeten bland invandrare och av Hellmann-Theurer (2013)'s studie av osäker sysselsättning som genomfördes i flera länder fanns följande:

- förlängd och oförutsägbart arbetstid, inklusive helger och helgdagar, nätter och delade skift, migrerande arbetare som arbetar längre än inhemska arbetstagare, med negativa konsekvenser för ett normalt vardagsliv (Polkowska, 2019),
 - bedrägligt och bedrägligt beteende, eftersom löften och avtal gjorda av arbetsgivaren eller upphandlande myndigheter inte respekteras innan de lämnar hemlandet (Polkowska, 2019),
 - brist på val av migrerande arbetstagare och benägenhet att acceptera osäkra anställningar och ojämlika, farligare och exploaterande arbetsförhållanden jämfört med permanent arbetskraft, såvida de inte är beredda att återvända till sina hemländer (Polkowska, 2019), (Hellmann-Theurer, 2013) ,
 - oförutsägbart kontinuitet i anställningen med korttidsavtal eller utan kontrakt alls, vilket leder till en hög osäkerhet i anställningen (Polkowska, 2019),
 - låga löner i kombination med undanhållna löner, oregelbundna betalningar, underbetalda kvalifikationer eller till och med obetalt arbete eller övertidsarbete (Polkowska, 2019, Hellmann-Theurer, 2013; Öberg 2015),
 - omöjlighet att stiga i jobbhierarkin, trots att om migranten kan ha bättre eller högre kvalifikationer än de inhemska arbetarna (Polkowska, 2019),
 - brist på socialt skydd på jobbet och adekvata skyddsbestämmelser, eftersom migrerande arbetstagare har svårt att följa några organisationer och fackföreningar, eller att ha adekvat skyddslagstiftning och verkligen känna till deras rättigheter (Polkowska, 2019)
 - svår tillgång till hälso- och sjukvård och socialt skydd eftersom migrerande arbetstagare har mycket svårt att dra nytta av föräldraledighet, arbetslöshet eller sjukförsäkring, social välfärd, ersättning eller arbetsolyckor och ålderspension (Polkowska, 2019),
 - beroende egenföretagare, i själva verket ett slags anställningsform där arbetstagare är mer utsatta för otillräcklig social försäkring, som i verkligheten är beroende av endast en viss arbetsgivare (Hellmann-Theurer, 2013),
 - triangulärt anställningsförhållande, form där huvudarbetsgivaren försöker undvika och överföra ansvaret för hälso- och säkerhetsrisker och andra anställningsförhållanden till arbetarna själva, medan migrerande arbetstagare ofta nekas någon form av ersättning på grund av omöjligheten att bestämma den ansvariga parten (Hellmann-Theurer, 2013).
- Därför representerar migrerande arbetstagare, som utgör en betydande källa till arbetskraft inom byggbranschen, en av de mest utsatta kategorierna för osäkra anställningar och med en

högre risk vad gäller arbetsskador och dödsfall (Buckley, et al., 2016). Detta fenomen med högre förekomst av osäkra och tillfälliga arbeten inom byggbranschen är ett nyare fenomen, då arbetstagare i Sverige tidigare var heltids- och permanent anställda (Hellmann-Theurer, 2013), medan osäkra anställningar oftare var en karakteristisk norm för utvecklingsländerna och inte fanns i de utvecklade länderna som kännetecknas av välfärd, socialt skydd och facklig representation (Hellmann-Theurer, 2013).

Sammanfattande

Det är ohälsosamt att jobba prekärt i byggbranschen, men det är även ohälsosamt att arbeta ett långt liv i en tillsvidareanställning. Men forskning har visat att migranter som härstammar från låginkomst- och medelinkomstländer som arbetade inom byggsektorn, är mer än de inrikes födda arbetarna utsatta för en högre dödlighet och ökad hälso- och säkerhetsolyckor på arbetsplatsen, inklusive både sjukdom (t.ex. kroppsskador) och psykiatriska sjukdomar i samband med depression (t.ex. interpersonell känslighet, paranoidea tankar, tvångsmässigt beteende, fientlighet eller andra oroliga depressiva störningar). En rad rekommendationer från internationell litteratur har sammanställts.

6.6 Tema Kvalitet

Byggbranschen och dess företag har på länge kontinuerligt haft problem med kvalitet i utförelse (Josephsson & Hammarlund 1999, Koch & Johnsson 2015, Koch & Buser 2020). Många orsaker har lyfts fram; till exempel brister i koordination (Koch & Johnsson 2015), motivation (Philipsson 2019), kompetenser (Boverket 2018) och handlingar (Apelgren et al 2005).

Frågan i detta sammanhang är hur migrantarbete och migrantarbetare påverkar kvalitén i byggprojekt i Sverige. Vi har inte kännedom om forskningsstudier som direkt tar frågan om migrantarbete eller liknande upp i Sverige. Därför bygger våra värderingar på studier utförd om besläktade ämnen (bland andra kvalitet i bygge Koch & Johnsson 2015, produktivitet Koch et al 2020a, b, c, Koch & Larsen 2020).

Utifrån en kvalitativ syn finns både exempel på hur utländsk arbetskraft utför kvalificerat specialiserade arbeten men också raka motsatsen där utländsk arbetskraft utför lågkvalificerat arbete. I ett exempel från ovan nämnda studien var rumänska lågtkvalificerade murare ansvariga för badrumstegel vilket innebar en lång rad fel, i.e. utförelse sämre än normen. Platsledningen och entreprenadledningen sökte att intensifiera ledningen för att säkerställa kvalitet – genom helt enkelt att närvara- men lyckades inte med denna strategi, där fanns för många badrum där det parallellt pågick arbete och även andra uppgifter för ledningen. En skillnad mellan utländska hantverkare och hantverkare utbildade och aktiva i många år i Sverige är frågan om tyst kunskap. Kvalitetskrav är ofta bara delvist dokumenterad i byggets handlingar och rutinerade hantverkare ”fyller i” locken i handlingarna vid att använda deras yrkeskunskaper. Sådana lösningar erkänns om de är ”fackmannamässigt utfört”. Det är sannolikt att denna typ av kunskap inte behärskas av utländska arbetare som istället har andra erfarenheter och kunskap. Arbetet i Sverige är i högre grad knutet till välbeskrivna produkt- och montageanvisningar.

En annan aspekt är kvalitetskontrollprocedurerna. Det är än vanligt att egenkontroll enligt bygg- och planlagen (Koch & Johnsson 2015) utförs av tjänstemän antingen hos huvudentreprenören eller hos underentreprenörer. Koch & Johnsson (2015) beskriver hur detta arbete ibland utförs bristfälligt och Philipsson (2019) hävdar att detta orsakas av saknade motivation. Denna del är alltså en utmaning i sig. Med ökad tillämpning av digitala verktyg (app-baserade) är det en möjlighet att involvera byggnadsarbetare mer i kvalitetsarbetet. Men detta komma att bli komplicerad av språkutmaningar i kommunikation om registreringarna. När digitala verktyg tillämpas bland byggnadsarbetare sker ofta markant fler registreringar

Också kvalitet av material leveranser från utländska leverantörer dyker upp som en utmaning. Leveranser från Baltikum och Polen nämnd i denne sammanhang, men också Kina och Asia- Kvalitativt finns exempel på hele leveranser som inte kan användas exempelvis hissar eller armeringsjärn. Tillämpning av ledning av mångfald (diversity management, Handelskammaren 2010) tillgångar skulle sannolikt kunna överbrygga de beskrivna svårigheterna.

Sammanfattande är kvalitetsfrågan en utmaning för svensk byggbransch oavhängigt att tillgången av utländsk arbetskraft. Men betydelsen av koordination och tyst kunskap innebär sannolikt att kvaliteten utmanas ytterligare, utan inte direkt varför utländska arbetare har sämre kompetenser, men mer p.g.a. koordinationsutmaningar som annars kan överbryggas och åtgärda kvalitetsfrågor.

7. Sammanställande diskussion

I detta avsnitt behandlar vi våra två huvudsakliga frågor som vi har diskuterat i rapporten:

- Vilka är orsakerna till den ökande segmenteringen av svensk bygg och anläggningsmarknad samt exploatering av prekär arbetskraft?
- Hur påverkas svenska byggföretags drift och utveckling av den ökande användning av varierade former av prekär arbetskraft, däribland arbetskraftsmigration och utländska egenföretagare?

Orsaker till ökad segmentering

Den nordeuropeiska arbetsmarknaden fick en chock när de östeuropeiska länder anslutits till EU (Haakestad och Friberg 2017). Sedan dess har ett semi - gemensamt arbetsmarknad varit präglad av stora skillnader i arbetsförhållanden, inklusive lön. Det är en arbetsmarknad med inbyggda klyftor. Dessa skillnader motiverar till migration, mobilitet, expansiva företagsstrategier och även illegal aktivitet.

Den generella utvecklingen av arbetsmarknaden i riktning mot temporära, mer flexibla anställningsformer (Berglund et al. 2020) influerar även strukturerna inom byggbranschen. Detta innefattar också de ungas förväntningar när de introduceras till arbete och jobb. Det prekäre arbete uppskattas i Sverige att vara 35 – 39% av Calmfors, et al., (2018), vilket motsvaras av siffror för kollektivavtal täckning och tillsvidare anställning på 62 % i byggbranschen i 2019 (Kjellberg 2020). Prekaritet har emellertid både en strukturell och en aktörsida. Man kan känna sig osäker i sitt arbete även om ens strukturella säkerhet är på plats. Eller som rättssociologerna säger det: Det finns skillnad mellan att ha rätt och få rätt. Prekaritet präglar större delar av byggarbetsmarknaden än täckningen av kollektivavtal indikerar.

Vart dynamiken tidigare framodlade en tendens att splittra upp arbetsmarknaden i två (se Koch & Sederblad 2019) ses numera en tendens att de två marknader med olika förhållanden för arbetskraften har konditioner som glider isär samtidigt med att den (fysiska) samexistensen stiger. I utvecklingen av så kallat långa leverantörskedjor ses tvärtom exempel på kanske korta kedjor mellan primär och sekundär arbetsmarknad. På samma sätt ser Haakestad och Friberg (2017) en direkt koppling mellan arbetets organisering på byggplatser i Oslo och närvaro av lågavlönad prekär arbetskraft.

Implikationen är att det blir svårt att fasthålla ”avstånd” som legitimerande argument inom platsledning på de välordnade platser och företag. Oreglerat arbete kan beskrivas som atypiska anställningar som inte är olagliga i sig. Och som också ofta är prekära, utsatta anställningar. Det är som vi har beskrivit ovan fullt möjligt att inom ramen för en reguljär anställning, också förekommer oreglerade inslag av arbete. Det samma gäller former av atypiska anställningar, vart där också kan förekomma oreglerade inslag av arbete eller prekaritet.

Arbetsmarknadsinriktade beslut

Genom en rad avsnitt och kapitel har vi sett på hur svenska byggföretags drift och utveckling påverkas av den ökande användning av varierade former av prekär arbetskraft, däribland

arbetskraftsmigration och utländska egenföretagare. Företagens och projektens beslut påverkas och påverkar dessa arbetsmarknadsutvecklingar.

Egenföretagare

Efterfrågan i byggbranschen efter dels flexibilitet men också specialiserad arbetskraft samt företagens fokus på kärnkompetens har lett till en framväxt av egenföretagare som ingår i byggprojekt. Men denna anpassning innebär också att det också finns risk för systematiskt utnyttjande av egenföretagare till att skapa prekära arbetsförhållanden.

Ledning

Den nuvarande starka trend att använda ledarskap som verktyg mot allt som går snett i byggbranschen står i en viss mån i motsättning till byggföretagens organisation. Där finns styrning, standarder m.m. som måste följas av ledningen. Men den operationella ledaren i projekten har också ett visst utrymme. Byggplatsens flöde är central för affären och motsvaras av en horisontell dimension i ledningen. I byggföretagen är därför inbyggd en relativ autonomi som ger byggprojektets ledning utrymme att ta beslut som är arbetsmarknadsinriktade och som rör sig om bland annat prekär arbetskraft.

Projektledningen kan involvera sig i lokala arrangemang utan att toppledningen direkt eller sparsamt är informerad om detta. Det förväntas även att projektledningen gör så, men mer i syftet att säkra produktionen.

Den högplacerade ledare har kanske som mest möjlighet att påverka organisationens arbetssätt via styrning. Den vertikala dimensionen i ledningen sträcker sig från det enskilda projektet via avdelningar, divisioner, staber till toppledningen. Denna hierarki innebär att det är svårt för toppledningen att nå fram till projektnivån.

De många nya ledningsformer som reguljärt introduceras, ie. Virtual Design och Construction (VDC), Integrated Project Delivery (IPD) etc har mindre betydelse för dessa ledningsförhållande, men kan ändå ha en bra effekt på projektens framdrift.

Teknologisk utveckling

Vi har redovisat att det finns dynamiker kända från andra branscher som innebär att företagens investeringar i teknologisk utveckling kan påverkas av närvaron av prekär, lågavlönad arbetskraft. I nuläget är branschens investeringar i digitalisering ganska omfattande, men görs i första hand av storföretag, varemot påverkningen av prekär arbetskraft mer sannolikt inverkar på småföretags investeringar. När det gäller anläggningsmaskiner ses ingen tendens heller. Svensk anläggning har inköpt rekordmycket när det gäller maskiner i 2018 och 2019.

I kort är vår observation därför att det informella arbetsmarknad inte har påverkad investeringstakten inom digitalisering och att konkurrensen mellan jättarna i den nationella och internationella byggbranschen är en starkare kraft än prekariseringen just i relation till digitalisering.

Arbetsmiljö

Arbetsmiljön i byggbranschen är ohälsosamt för alla grupper av medarbetare, det visar statistiken. Men det är också särskilt ohälsosamt att jobba prekärt i byggbranschen. Forskning har visat att migranter som härstammar från låginkomst- och medelinkomstländer som arbetade inom byggsektorn, är mer än de inhemska arbetarna utsatta för en högre dödlighet

och ökad hälso- och säkerhetsolyckor på arbetsplatsen, inklusive både sjukdom (t.ex. kroppsskador) och psykiatriska sjukdomar.

Kvalitet

Kvalitetsfrågan är en utmaning för svensk byggbransch som inte står i relation till utländsk arbetskraft. Men betydelsen av koordination och tyst kunskap innebär sannolikt att kvaliteten utmanas ytterligare, det handlar inte om att utländska arbetare har sämre kompetenser, men mer p.g.a. koordinationsutmaningar och vitt skilda arbetsvillkor. Om dessa överbryggas och åtgärdas är det inte i sig ett problem med multinationella arbetslag av byggnadsarbetare och platsledningen klara av utmaningen gemensamt. Det handlar om att skapa goda och lika villkor för alla i branschen för att nå en god kvalitet.

8. Konklusion

Denna rapport är en del av Bygghandelskommissionens arbete. Kommissionens övergripande syfte att kartlägga och bedöma rådande förhållanden på den svenska byggmarknaden. Rapporten siktar på att beskriva det utsatta arbetet inom branschen samt reflektera över dess faktorer. Rapporten diskuterar även följande frågeställningar:

-Vilka är orsakerna till den ökande segmenteringen av svensk bygg och anläggningsmarknad samt exploatering av prekär arbetskraft?

-Hur påverkas svenska byggföretags drift och utveckling av den ökande användning av varierade former av prekär arbetskraft, däribland arbetskraftsmigration och utländska egenföretagare??

Den svenska arbetsmarknaden kan förstås som en alltmer segmenterad och polariserad arbetsmarknad. Å ena sidan är det en välordnad marknad, som starkt reglerad där frågor drivs av storföretag, myndigheter och fackföreningarna. Men också en marknad där informell ekonomi, oreglerat arbete och prekaritet försätter människor i utsatta arbetssituationer. Det står klart att det utsatta arbete som vi ser inom byggbranschen idag, dels handlar om att branschens specifika karaktärsdrag så som till exempel en hög grad av underleverantörer men också att dessa branschspecifika drag samspelar och systematiskt exploaterar den stora variation av olika former av utsatthet bland arbetare.

För att förstå hur svenska påverkas byggföretags drift och utveckling av den ökande användning av varierade former av prekär arbetskraft, informell ekonomi och oreglerade arbete använder rapporten ett centralt undersökningsfokus – företags och projekts arbetsmarknadsinriktade beslut. Vi har i denna rapport syftat till att undersöka på vilket sätt byggarbetsmarknaden samverkar med dessa beslut.

I linje med forskningen inom arbetsmarknadsrelationer antar vi att ledning och medarbetare i välordnade företag påverkas och låter sig påverkas av de möjligheterna för produktiva lösningar, kostnadssänkning etc. som den oreglerade arbetsmarknaden erbjuder.

Men arbetsmarknaden och företagen påverkas samtidigt av en rad andra mekanismer och dynamiker i dessa år. Nya teknologier, digitaliseringen och nye lednings- och samverkansformer erbjuder i en viss mån alternativa lösningar mot prekärt arbete, informell ekonomi och oreglerat arbete

Prekära arbeten och informell ekonomi är mer utbrett på den svenska byggarbetsmarknad än man ofta kan anta. Uppskattningsvis 35 - 40% upplever att de är i en prekär arbetssituation. Prekaritet innebär dock att man kan känna sig osäker i sitt arbete även om ens strukturella säkerhet är på plats. Prekaritet präglar större delar av byggarbetsmarknaden än täckningen av kollektivavtal indikerar.

Oreglerat arbete förekommer i byggbranschen, men omfånget är svårt att uppskatta. Det kan beskrivas som atypiska anställningar som inte är olagliga i sig. De är också i regel prekära eller utsatta anställningar. Inom ramen för en reguljär anställning, kan där också förekomma oreglerade inslag av arbete. Det samma gäller former av atypiska anställningar, där det också kan förekomma oreglerade inslag av arbete. utöver det finns ett stort mörkertal av egenföretagare som egentligen verkar som om de vore anställda men gör det inom ramen för ett eget företag.

Ledningen av operationella byggprocesser är i regel placerad på byggplatsen. Platsens flöden och dess arbete är en horisontell dimension i ledningen, medan den vertikala dimensionen i ledningen knutar ihop det enskilda projektet med avdelningar, divisioner, staber och toppledningen. I byggföretagen är inbyggd en relativ autonomi som ger byggprojektets ledning utrymme att ta beslut som arbetsmarknadsinriktade och som rör sig om bland annat prekär arbetskraft.

Byggföretagens organisation i dagens Sverige innebär alltså att projektledningen kan involvera sig i lokala arrangemang utan att toppledningen direkt är informerad om detta. Det förväntas även att projektledningen gör så, men i syftet att säkra produktionen.

De arbetsmarknadsinriktade beslut som rapporten har fokuserat på är egenföretagare, ledning, teknologisk utveckling, arbetsmiljö och kvalitet.

Efterfrågan på egenföretagare i byggbranschen stiger. Det kan förklaras med behov för både flexibilitet och specialiserad arbetskraft. När företag och projekt anpassar sig åt dessa behov innebär det samtidigt att där också skapas möjlighet för systematisk exploatering av reglerna om egenföretagare till att skapa prekära arbetsförhållanden. Och detta är skett.

Som ovan nämnt har den operationella ledaren i projekten ett visst beslutsutrymme. Men den nuvarande starka trend att använda ledarskap som verktyg emot allt som går snett i byggbranschen står i motsättning till byggföretagens organisation. Där finns styrning, regler och standarder som måste följas. Byggprojektets ledning kan ta beslut som är arbetsmarknadsinriktade och som då rör sig om bland annat prekär arbetskraft.

De högt placerade ledarnas ledarskap räcker knappast till byggprojekten som kan vara 7 - 8 hierarkiska nivåer borta. Men toppledningen kan försöka att påverka med aktivt governance. De många nya ledningsformer och -koncepter som introduceras som VDC, IPD etc. har mindre betydelse för dessa ledningsförhållanden, men kan ändå ha en bra effekt på projektens framdrift.

När det gäller teknologisk utveckling har det redovisats att det finns dynamiker kända från andra branscher som innebär att företagens investeringar i teknologisk utveckling kan påverkas av närvaron av prekär, lågavlönad arbetskraft. I nuläget är branschens investeringar i digitalisering ganska omfattande, men drivs av storföretag, varemot påverkningen av prekär arbetskraft mer sannolikt inverkar på småföretagens investeringar. När det gäller anläggningsmaskiner ses ingen tendens heller. Svensk anläggning har inköpt rekordmycket när det gäller maskiner i 2018 och 2019.

I korthet är vår observation därför att den informella arbetsmarknad inte har påverkat investeringstakten inom digitalisering och att konkurrensen mellan jättarna i den nationella och internationella byggbranschen är en starkare kraft än prekariseringen.

Arbetsmiljön i byggbranschen är ohälsosamt för alla grupper av medarbetare och särskilt för de som jobbar prekärt i byggbranschen. Forskning har visat att migranter som arbetade inom byggsektorn, är mer än de icke-migrerande (infödda) arbetarna utsatta för en högre dödlighet och ökad hälso- och säkerhetsolyckor på arbetsplatsen, inklusive både sjukdom (t.ex. kroppsskador) och psykiatriska sjukdomar.

Rapporten avslutas med en rad rekommendationer om hur den nuvarande situationen kan åtgärdas.

9. Rekommendationer

Här behandlas rekommendationer i relation till offentlig kontroll och reglering, en hälsosam arbetsmarknad med sund konkurrens samt ansvar, implementering av nya mekanismer som är förebyggande.

Offentlig kontroll och reglering

Öka den offentliga kontrollen med syftet att skydda de utsatta arbetarna och låta arbetsgivare ta sitt ansvar om att erbjuda goda anställnings- och arbetsvillkor. I Riksrevisionens rapport (2019) framkommer det tydligt att svensk lagstiftning inte tillräckligt förmår att också skydda de mest utsatta på arbetsmarknaden. Det är också en slutsats som FRA (2018) drar efter en översikt över utsatta arbetares situationer i åtta olika EU-länder slutsatsen att lagstiftningen inte förmår att skydda arbetarna. Detta är alltså en genomgående problematik inom EU. Den ökade fria rörligheten inom EU samt möjligheter för arbetskraftsinvandring från s.k. tredjeland ställer större krav på att nationell lagstiftning som motverkar utnyttjandet av arbetskraft. Det räcker alltså inte endast att göra polisiära kontroller tillsammans med andra myndigheter om inte lagen ger rätt stöd. Det får istället mer repressiva effekter för de utsatta arbetarna men påverkar egentligen inte ett osunt system. I relation till den specifika branschen behövs en större översikt och implementering av verktyg. Utöver det behövs ett större ansvar som läggs på det enskilda företaget och inte minst landets kommuner och statliga myndigheter som ansvarar för upphandlingar behöver införa uppföljningssystem som inkluderar ett mer långtgående ansvar om social hållbarhet. Utöver det behövs specifik kompetens stärkas i relation till upphandling som är branschrelevant men också kunnig i relation till social hållbarhet (se Öberg forthcoming).

Vad skapar hälsosam arbetsmarknad och sund konkurrens? Reflektioner i relation till till Byggnadsmarknadskommisionens syfte.

Öka närvaron och medvetenhet på byggarbetsplatsen så att vitt skilda arbetsvillkor blir synliggjorda. Ställa krav på företagen att också arbetar med frågor om social hållbarhet och anställningsvillkor samt hur dessa påverkar den fysiska miljön såväl som individen. Operationella ledare, platschefer, och arbetsledning behöver utmanas i frågan. När leverantörer tydligt inte lever upp till krav på goda arbets- och anställningsvillkor måste den operationella ledningen ha stöd från företagets HR avdelning, till exempel juridiskt stöd. Avståndet mellan "det informella" och "det formella" måste minskas. Användande och implementering av stöd och verktyg för att motverka oreglerat och prekariserat arbete (se Öberg 2021).

Chan et al. (2016) har föreslagit en rad strategier för att förbättra migrerande arbetstagares arbetsmiljö och säkerhet, som är tänkt implementerad direkt i byggprojekten. Särskilt att notera bland dessa är att stötta språklig inkludering bland arbetstagare med annat modersmål i syfte att inkludera men också sprida information och kunskap.

Ansvar, implementera nya mekanismer som är förebyggande

Tillämpa ledarskap i frågan (Räisanen et al 2020), med medvetenhet om begränsningarna. Inte allt kan lösas med ledarskap. Byggföretagardialog med bemanningsföretag för att lyfta fram i första hand företagets etiska regler, arbetarnas situation och rättigheter, men sen också mer känsliga frågor som förmedling av boende (Ollus 2020: 47). Informera och sprida kunskap hos ledning men även i hela hierarkin om vikten av att anställa till goda villkor. Sprida och implementera kunskap om mänskliga rättigheter och social hållbarhet. Stärka goda värderingar som leder till rättvisa allianser inom branschen och som på sikt motverkar att kriminalitet och exploatering får fäste.

10. Referenser

AIA (2007): A201- 2007 General Conditions of the Contract for Construction. The American Institute of Architects. Washington.

Anderson, B. (2010). Migration, Immigration Controls and the Fashioning of Precarious Workers. *Work, Employment & Society*. 24. 300-317.

Apelgren, S., Richter, A., och Koch, C. (2005). Snublesten i byggeriet. Rapport BYG-DTU R-107. Lyngby: Danmarks tekniske universitet.

Arango J., Baldwin-Edwards M. (eds)(1999): *Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe*. Routledge. London.

Arbetsmiljöverket (2017) *Ett arbetsliv i förändring: Hur påverkas ansvaret för arbetsmiljön?* Stockholm: Arbetsmiljöverket.

ARUP (2017) *emerging technology timeline 20 emergent technologies likely to disrupt our sector*. Arup. London

Beemsterboer S. and Koch C. (2018): *Middle managers in contractors and their impact on operation strategizing and operational innovation*. Chalmers. Gothenburg. 56 p.

Berglund T, Schedin S (2009) (red): *Arbetslivet*. Lund: Studentlitteratur.

Bevelander, P and R. Pendakur. (2009). "The employment attachment of resettled refugees, refugees and family reunion migrants in Sweden," in Bevelander, P. M. Hagstrom and S. Ronnqvist. *Resettled and Included? The employment integration of resettled refugees in Sweden*. Malmo: Malmo University. pp: 227 – 245

Bernhardt, A., Boushey, H., Dresser, L. and Tilly, C. (2008) *The Gloves-Off Economy: Workplace Standards at the Bottom of America's Labor Market*, Labor and Employment Relations Association, Champaign, IL

Boverket (2018). *Kartläggning av fel, brister och skador inom byggsektorn*. Rapport 2018:36. Karlskrona: Boverket.

Brege S., Stehn L. & Nord T. (2014). *Business models in industrialized building of multi-storey houses* *Construction Management and Economics*. Volume 32, Issue 1-2, pp 208-226.

Byström, M. & Frohnert, P. (2017) *Invandringens historia – från "folkhemmet" till dagens Sverige*. Delmi, Stockholm.

Buckley, M., Zendel A. Biggar J., Frederiksen L., Well J. 2016. *Migrant work & employment in the construction sector*. International Labour Office. Geneva.

Byggföretagen (2020) Byggkonjunkturen #2 2020. Byggföretagen Stockholm.

Byggmarknadskommissionens, 2021. Byggmarknadskommissionens hemsida. Available at: <https://www.byggmarknadskommissionen.se/>

Calmfors, L., Ek S: , Ann-Sofie Kolm, Tuomas Pekkarinen och Per Skedinger (2018), Arbetsmarknadsekonomisk rapport – Olika vägar till jobb. Stockholm: Arbetsmarknadsekonomiska rådet.

Canivet C., Bodin T., Emmelin M., Toivanen S., Moghaddassi M. and Östergren P (2016): Precarious employment is a risk factor for poor mental health in young individuals in Sweden: a cohort study with multiple follow-ups. BMC Public Health vol 16 p687.

Carlsson V. (2017) SME contractors on the stage for energy renovations? A dramaturgical perspective on SME contractors' roles and interactions with house owners. Thesis for the degree of Doctor of Philosophie. Chalmers University of Technology. Gothenburg.

Castells, M. & Portes, A., 1989. World Underneath: The Origins, Dynamics and Effects of the Informal Economy. Baltimore: John Hopkins University Press.

Chan A. (2019): Safety Management of Ethnic Minority Workers in the Hong Kong Construction Industry. Department of Building and Real Estate The Hong Kong Polytechnic University. Hongkong (slideset).

Cheng, C.-W., Leu, S.-S., Lin, C.-C. & Fan, C., 2010. Characteristic analysis of occupational accidents at small construction enterprises. Safety Science, 48(6), pp. 698-707.

Dahlstedt, M. (2018). Förortsdrömmar. Ungdomar, utanförskap och viljan till inkludering. Linköping Studies in Social Work and Welfare 2018:3

Defilippis, James & Martin, Nina & Bernhardt, Annette & Mcgrath, Siobhán. 2009. On the Character and Organization of Unregulated Work in the Cities of the United States. Urban Geography - URBAN GEOGR. 30. 63-90.

Emilsson, H. & Osanami Törngren, S. (2018) NIEM National Report 2018. National Integration Evaluation Mechanism (NIEM). Malmö University Malmö.

Fellini, Ivana & Ferro, Anna & Fullin, Giovanna. (2007). Recruitment Processes and Labour Mobility: The Construction Industry in Europe. Work Employment and Society - WORK EMPLOY SOC. 21. 277-298.

Förordning (2017:319) om utstationering av arbetstagare. Arbetsmarknadsdepartementet. Stockholm.

FRA 2019: The Fundamental Rights Report 2019. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA).

Frank D (2012): State, union and unauthorized migrants: A case study of deportation policy in Sweden.” *Nordic Journal of Migration Research*, 2(4)298-307.

Frank D (2013): Organisationer, ojämlikhet, migration – förändringar av den etniska arbetsdelningen i svensk byggnadssektor. *Sociologisk Forskning*, årgång 50, nr 1, s. 7–30

Frey C. (2019): *The Technology Trap: Capital, Labor, and Power in the Age of Automation*. Princeton University Press. Princeton.

García-Arroyo, J. A. & Osca Segovia, A., 2020. Occupational accidents in immigrant workers in Spain: The complex role of culture. *Safety Science*, Volume 121, pp. 507-515.

Gavanas, Anna. 2010. Who Cleans the Welfare State? Migration, Informalization, Social Exclusion and Domestic Services in Stockholm. Forskningsrapport 2010:3. Stockholm: Institutet för Framtidsstudier.

Guldenmund, F., Cleal, B. & Mearns, K., 2013. An exploratory study of migrant workers and safety in three European countries. *Safety Science*, Volume 52, pp. 92-99.

Haakestad, H. & Friberg, J. H. 2017. Deskilling revisited: Labour migration, neo-Taylorism and the degradation of craft work in the Norwegian construction industry. *Economic and Industrial Democracy*. Vol. 41(3),pp 630–651.

Hammarstedt M. och Miao C. (2020) Self-employed immigrants and their employees: evidence from Swedish employer-employee data. *Review of Economics of the Household*. Vol. 18, pp 35–68.

Handelskammaren (2010) Diversity Management idag – affärsnytta med mångfald Strategier för att leda och hantera olikheter och likheter. Sydsvenska Industri- och Handelskammaren. Malmö.

Hargreaves, S., Rustage K., Nellums L.B., Mcalpine, A., Pocock, N., Devakumar, D., Aldridge, R. W., Abubakar, I., Kristensen, K. L. & Himmels, J. W., Fridland J., Zimmermann C. (2019). Occupational health outcomes among international migrant workers: a systematic review and meta-analysis. *The Lancet Global Health*, vol 7, pp e872-e882.

Hellmann-Theurer (2013) Precarisation of Project Work in the Construction Industry and Trade Union Strategies for Employees' Representation. : Industrielle Beziehungen / The German Journal of Industrial Relations. Jahrg. 20, H. 2, pp. 162-172.

Innovationsföretagen (2019): Branschöversikten 2019. En svensk, nordisk och internationell kartläggning av arkitekt-, teknikonsult- och industrikonsultbranschen, Innovationsföretagen Stockholm.

- Jonsson, C.-M., T. Pettersson, H. Löfgren & K. Arvidsson (2011) När arbetskraftskostnaderna pressar priset: En genomlysning av offentliga investeringar i Infrastruktur. Stockholm: Landsorganisationen i Sverige.
- Jonsson, J. et al., 2021. Exploring multidimensional operationalizations of precarious employment in Swedish register data – a typological approach and a summative score approach. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 47(2), pp. 117-126.
- Josephson P.E. & Hammarlund Y. (1999): The causes and costs of defects in construction: A study of seven building projects. *Automation in Construction*. Volume 8 no 6. 681-687.
- Jørgensen, M. B., 2016. What it Is and Isn't – Towards an Understanding of What it Does. *Critical Sociology*, 42(7-8), pp. 959-974.
- Jørgensen C., Friis O. & Koch C (2015). Transforming capabilities in offshoring processes – Longitudinal development of organisational resources and routines in four Danish offshoring enterprises. *Strategic Outsourcing- An International Journal*. Vol 8 issue 1. pp. 53 – 75. 2015.
- Kim, J.-M., Son, K., Yum, S.-G. & Ahn, S., 2020. Analyzing the risk of safety accidents: The relative risks of migrant workers in construction industry. *Sustainability*, 12(13), p. 5430.
- Kjellberg, A. (2015), Kollektivavtalens täckningsgrad samt organisationsgraden hos arbetsgivarförbund och fackförbund', *Studies in Social Policy, Industrial Relations, Working Life and Mobility*, Research Report. Lund University. Lund
- Kjellberg, A. (2020a). Den svenska modellen i en oviss tid: Fack, arbetsgivare och kollektivavtal på en föränderlig arbetsmarknad. (Arbetsliv och inflytande). Arena Idé.
- Kjellberg, A. (2020b). Kollektivavtalens täckningsgrad samt organisationsgraden hos arbetsgivarförbund och fackförbund. (Studies in Social Policy, Industrial Relations, Working Life and Mobility; Vol. 2020, Nr. 1). Department of Sociology, Lund University.
- Koch C. (2020) Den kraftfulla handen: Konkurrens som interaktion. I *Byggföretagen* (2020) antologi om sund konkurrens. Byggföretagen. Stockholm. Pp 134 -144
- Koch C. & Buser M. (2020): Good enough quality – multiple quality cultures in a Swedish region. Association of Researchers of Construction Management 24 conference. Glasgow/Virtual. Scott, L., Neilson, C. (eds) (2020) *Proceedings 36th Annual ARCOM Conference Association of Researchers in Construction Management*.
- Koch & Johnsson (2015): Egenkontroll En nulägesbeskrivning. Sveriges Byggindustrier FOU, NR 1503. Göteborg. 2015.
- Koch C. & Larsen A. (2020): Performance i et større alment byggeri renoveringsprojekt. Chalmers Tekniska Högskola, Dansk Byggeri. Göteborg. København

Koch C och Sederblad P. (2018): Byggbranschen – modell i kniptång mellan globalisering, migration och tudelad arbetsmarknad. Kapitel 22 i Sandberg Å (Red.) Arbete och Valfärd. Personal, ledning och organisationsmodeller i Sverige. Studentlitteratur. Lund. Pp. 489-505.

Koch C., Shayboun M., Manés A. & Nordlund T. 2020a. Produktivitetläget i svenskt byggande 2018. Lokaler, Flerbostadshus, Grupphus och Anläggning. SBUF. Chalmers Tekniska Högskola och Rotpartner. Göteborg.

Koch C., Shayboun M, Altarabishi M.G. och Nordlund T. 2020b. Produktivitetläget i svensk VVS 2018. SBUF. Chalmers Tekniska Högskola och Rotpartner. Göteborg.

Koch C., Shayboun & M.G. Altarabishi och Nordlund T. 2020c. Produktivitetläget i svensk EL 2018. SBUF. Chalmers Tekniska Högskola och Rotpartner. Göteborg.

Krings, Torben & Bobek, Alicja & Moriarty, Elaine & Salamonska, Justyna & Wickham, James. (2011). From boom to bust: Migrant labour and employers in the Irish construction sector. Economic and Industrial Democracy - ECON IND DEMOCRACY. 32. 459-476.

Lag (1999:678) om utstationering av arbetstagare. Sveriges Riksdag. Stockholm

Lipsey, R.; Carlaw K.I.; Bekhar C.T. (2005). Economic Transformations: General Purpose Technologies and Long Term Economic Growth. Oxford University Press. Oxford

Loosemore M., Phua F. Dunn K. (2010) Operatives' experiences of cultural diversity on Australian construction sites. Construction Management and Economics 28, 177–188.

Lutteman A. & Koch C (2017): Framtida arbetskraftsbehov för byggbranschen i Göteborgsområdet -Ett forecast. CMB. Göteborg

Mahanlingam A. (2005) Understanding and Mitigating institutional costs on global projects. Ph.D. Stanford University. Stanford

Matilla-Santander, N. et al., 2020. Precarious employment, unemployment and their association with health-related outcomes in 35 European countries: a cross-sectional study. Critical Public Health, pp. 1-12.

McKinsey (2020): The next normal in construction. How disruption is reshaping the world's largest ecosystem June 2020. Executive summary. McKinsey & Company. New York.

Mezzadra, S. and Neilson, B. *Border as Method, or, the Multiplication of Labor*. Duke University Press, 2013. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/j.ctv1131cvw. Accessed 12 Aug. 2021.

Moyce, S. C. & Schenker, M., 2018. Migrant workers and their occupational health and safety. *Annual review of public health*, Volume 39, pp. 351-365.

Ollus N. (2020) Exploatering av utländsk arbetskraft i underleverantörsleden – Finland som exempel. I Byggföretagen: Sund Konkurrens i byggbranschen. Stockholm.

Orellana C., Kreshpaj B., Johansson G., Burström B. Kjellberg, K., Hemmingsson, T., Axén M., Davis L., Wegman D., Bodin T. (2019): Precarious employment, business performance and occupational injuries: a study protocol of a register-based Swedish project. *BMJ Open* 9:e, 1-19.

Philipson S. (2019): Mer helhetssyn, mindre stuprörsmentalitet. Rapport rörande enkätundersökning om värderingar och kultur i byggbranschen 2019. Boverket. Karlskrona.

Polkowska D. (2019): New dimensions of precarious work among migrants: A qualitative meta-analysis of current research *Asian and Pacific Migration Journal*. Vol. 28(4) 440–456.

Pulignano V., Doerflinger N. and Keune M. (2020) Re-introducing the company in the analysis of labour market dualisation: Variety of patterns and diversity of outcomes between standard and non-standard workers in multinational subsidiaries in Belgium, Germany and Britain. *Economic and Industrial Democracy* 2020, Vol. 41(3) 586–609

Roine J. (2018): Automatiseringens effekter på arbete och fördelning – en översikt av trender och mekanismer. *FORES*. Stockholm.

Sager, M. & Öberg, K. (2017) Articulations of deportability. Changing migration policies in Sweden 2015/2016. *Refugee Review*.

Sahlin, I. (2013). Bostadslöshet som politiskt resultat. *Fronesis* s. 53 – 64.

Sassen, S. (1991) *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton U.P.

SBI (2015): Fakta om byggandet 2015. Sveriges Byggindustrier. Stockholm.

Schierup, C.-U. and Ålund, A. (2011) 'The end of Swedish exceptionalism? Citizenship, neoliberalism and the politics of exclusion', *Race & Class*, 53(1), pp. 45–64.

SCB (2020) Statistikkörning om flerbostadshus med olika stomme. SCB. Stockholm

SCB (2021) Statistisk Central Byrå (SCB) Stockholm.

Slavnic, Z., 2010. Political economy of informalization. *European societies*, 12(1), pp. 3-23.

Slavnic, Z., 2011. Sociologförbundet har ordet: Arkivering och återanvändning av kvalitativa data: policy trender och akademiska kontroverser. *Sociologisk Forskning*, 48(4), pp. 85-86.

Standing, G., 2013. Defining the precariat. A class in the making. *Fronesis*, pp. 40-41.

Standing, G., 2014. The Precariat. *Contexts*. 13(4), pp. 10-12.

Steinhardt D. And Manley K (2016): Adoption of prefabricated housing—the role of country context. *Sustainable Cities and Society*. Volume 22, April 2016, Pages 126-135.

Steinhardt D, Manley K., Bildsten L. & Widen K (2020): The structure of emergent prefabricated housing industries: a comparative case study of Australia and Sweden. *Construction Management and Economics*, Volume 38 no 6.

Stoppa Fuskett (2017): Skattesmall för egenföretagare.

<http://www.stoppafuskett.se/2017/02/11/skattesmall-for-falska-egenforetagare/>

Svalund, Jørgen. (2013). Labor Market Institutions, Mobility, and Dualization in the Nordic Countries. *Nordic Journal of Working Life Studies*.

Svensk Byggtjänst (2016): Besparingsmöjligheter genom effektivare kommunikation i förvaltningsprocesser. Industrifakta. Helsingborg

TV4 (2021) Byggbolagets granskning: ”Alla underentreprenörer fuskade”. Veidekke i TV4s sending. www.tv4.se 2021 03 01.

Tutt, D., Dainty, A., Gibb, A. & Pink, S., 2011. Migrant Construction Workers and Health and Safety Communication, Norfolk: Construction Industry Training Board.

Veidekke (2021): Veidekke Sveriges hemsida. www.veidekke.se.

Visser, M. A. & Guarnizo, L. E., 2017. Room for Manoeuvre: Rethinking the Intersections Between Migration and the Informal Economy in Post-Industrial Economies. *Population, Space and Place*, 23(7), p. e2085.

Williams, C. C., 2017. *Entrepreneurship in the Informal Sector: an institutional perspective*. London: Routledge.

Williams, C. C., Sara, J. N. & Windebank, J. E., 2012. Explaining participation in the self-service economy. *The Service Industries Journal*, 32(11), pp. 1811-1822.

Williams, C. & Martinez, A., 2014. Is the informal economy an incubator for new enterprise creation? A gender perspective. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 20(1), pp. 4-19.

Williams, C. & Nadin, S., (2010). Entrepreneurship and the Informal Economy: An Overview. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 15(4), pp. 361-378.

Wingborg, M. (2017) Anställningsformer i Sverige. Katalys – Institut för facklig idéutveckling no. 29, juni 2016, uppdaterad december 2017

Wolgast, S, Molina, I, Gardell, M (2018) Anti-Black racism and discrimination in the labour market. County Administrative Board of Stockholm County Report no. 2018:22.

Woolfson, C., Fudge, J. & Thörnqvist, C., 2014. Migrant precarity and future challenges to labour standards in Sweden. *Economic and Industrial Democracy*, 35(4), p. 695–715

Zande van der, J. Teigland K., Siri S, Teigland R (2018): The Substitution of Labor. From technological feasibility to other factors influencing job automation. Innovative Internet: Report 5. Stockholm School of Economics. Stockholm.

Zuboff, S. (1988). *In the Age of the Smart Machine: The future of work and power*, New York, NY: Basic Books.

Öberg, K., (2015). *Meanings of social networks and the local productions of deportability: the example of asylum seekers and irregular migrants in the informal labor market in Gothenburg, Sweden*, Paris: Doctoral dissertation. EHESS.

Öberg, K., (2016), "Om deportabilitetens lokala värde" i *Migration i Sverige: Rättigheter, vardagserfarenheter, motstånd och statliga kategoriseringar* (red.) Holgersson, H.; Sager, M. & Öberg, K. Daidalos.

Öberg K. forthcoming, Value-chains and the insertion of an informal and precarious labour market into the transnational construction sector.

Öberg, K. forthcoming, Tryggare arbete – verktyg, ansvar och kommunal upphandling, ett exempel.

11. Metod

Huvudmetoden i detta studie har varit ett litteraturstudie som har kombinerats med tidigare studien av svensk byggbranschens utveckling (som exempelvis Koch et al 2020a och Öberg, K., 2016).

Litteraturstudiet bestod av ett överordnad och en rad mindre studier. Det gjordes på båda svenska och engelska.

I det överordnade studie ingick 27 kategorier med 149 artiklar, rapporter och böcker.

Kategorierna ses här:

Kategori no	Litteratur Kategori	Antal artiklar
1	Construction Industry	3
2	Labour market	9
3	Labour migrants	10
4	Labour exploitation	2
5	Wages	10
6	Low skilled migrant	3
7	Highly skilled migrants	3
8	Precarious work	25
9	Undeclared work	5
10	Self-employment	7
11	Bogus self-employment	5
12	Posted workers	3
13	Informal employment	3
14	Informal economy	4
15	Flexible, fixed term workers	1
16	Unauthorised migrants	1
17	Migrants Integration	11
18	Migrants motivation	4
19	Migrants work relation	1
20	Migrants wellbeing	5
21	OHS / Work Environment	19
22	Market duality	4
23	Trade unions	5
24	Human Capital	2
25	Employment law	1
26	Institutional changes	1
27	Finance	2
SUM		149

De mindre litteraturstudier rörde sig om

- Egenföretagare

- Ledning
- Teknologisk utveckling
- Arbetsmiljö
- Kvalitet

Inte alla studerade källor ingår med referens i rapporten, utan bara de som där direkt refereras åt.

Särskild bemärkelse om teknologiutveckling

Vi har inte hittat svensk studien om effekten av migration på byggföretagens och -branschens teknologiutveckling. Vi heller inte kännedom om sådana analyser av effekten av migration på företagens och branschens teknologiutveckling. Vi använder därför rapporter (härunder konsultrapporter) om enskilda teknologier som roboter, Blockchain, AI som bakgrundsmaterial.

Och vi infererar i parallel från analyser av utvecklingen i produktionsföretag. Alltså tolkar om trends inom produktion kan tänkas att utveckla sig även inom bygg.

Dessutom används konsultrapporter som Mckinsey (2020) om den internationella byggbranschens utveckling.